

Neka pitanja etnogeneze Hrvata

Lujo Margetić

Autor sveobuhvatnom analizom ranosrednjovjekovnih izvora o Bugarima, Avarima i Mađarima nastoji objasniti vijesti Konstantina Porfirogeneta koje se odnose na etnogenezu Hrvata.

A. UVOD

Etnogeneza hrvatskoga, mađarskog, bugarskog itd. naroda u novije je vrijeme ponovo u središtu znanstvene pozornosti povjesnika. Noviji radovi otvorili su nove, dosad neuočene aspekte te problematike, a arheološka otkrića (npr. grobnica avarskoga kagana u Kunbabonyu, otkrivena 1971. god.) ponudila su nove mogućnosti interpretacije. Razmjerno smo najbolje upućeni u etnogenezu bugarskog naroda. Proto-Bugari mogu se od oko 650. godine s dosta uspjeha pratiti na putu iz Velike Bugarske na Dunav, u njihovu današnju domovinu, gdje spajanjem s tamošnjim Slavenima dolazi do stvaranja bugarskog naroda.

Mađari su došli koncem IX. stoljeća iz današnje Ukrajine u Panonsku nizinu. O njima je car Lav Mudri dao u "Taktici" razmjerno obilje podataka, što je to značajnije jer je on suvremenik te seobe. Lavova "Taktika" je prvorazredno vrela - premda postoje s tim u svezi i određeni problemi. O Mađarima je dosta opširno pisao i Konstantin Porfirogenet, sin Lava Mudroga, ali, kako je u njegovo vrijeme mađarska narodna predaja već uvelike bila kontaminirana naknadnim izmjenama i dopunama, interpretacijom i sažimanjem narodnog pamćenja, njegove vijesti nisu ni izdaleka tako pouzdane kao Lavove, to više što je tu narodnu predaju dodatno modelirao Konstantin dijelom prema vlastitom "znanstvenom" uvjerenju, a dijelom zbog diplomatsko-političkoga značaja njegova rada.

Nažalost, etnogeneza Hrvata još je mnogo slabije poznata. Ime Hrvat pojavljuje se po prvi puta na današnjem hrvatskom području tek sredinom IX. stoljeća, a Konstantinovo je djelo pisano tek sredinom X. stoljeća, kada je hrvatska narodna predaja već bila kudikamo više kontaminirana od mađarske. Naime, od dolaska Hrvata do zapisivanja njihove narodne predaje prošlo je neusporedivo više vremena nego u slučaju Mađara: kod Mađara je razmak oko 50 godina, kod Hrvata možda čak i preko 300 godina!

Problematikom dolaska Hrvata pozabavili smo se 1977. god., a nakon toga vraćali se na istu temu u povodu diskusije s drugim autorima. Osobito je korisna i konstruktivna bila diskusija s P. Štihom i M. Lončarem zbog njihova vrlo konkretnog ulaženja u tekstovnu analizu. Osim toga, nove ideje i nove analize obogatile su umnogome spoznaje. Zbog toga smo odlučili ponovno razmotriti sadašnje stanje problematike.

Rad ćemo započeti raščlambom vijesti o dolasku Mađara (i donekle Slavena) iz Lavove “Taktike” i iz radova cara Konstantina. Nakon toga ocijenit ćemo najnovije ideje i prijedloge što se odnose na dolazak Hrvata pa će nam to poslužiti kao uvod u ponovno ispitivanje neizravnih suvremenih vijesti iz kojih bi se moglo doći do novih rezultata. Kako izravnih suvremenih vijesti o Hrvatima iz toga doba nema, neizravne suvremene vijesti dobivaju prvorazredno značenje.

B. O NEKIM VIJESTIMA O NAJSTARIJOJ MAĐARSKOJ POVIJESTI

I. Taktika Lava Mudrog

1. Mađari su došli u Panonsku nizinu za Lava VI. Mudroga (886.-912.) koji u “Taktici”¹, uz prikaz načina ratovanja susjednih i obližnjih naroda opisuje glavne značajke mađarskog vođenja rata, kao i njihov život i običaje.

Pišući “Taktiku”, Lav se obilatito služio djelima starijih pisaca, osobito dva stoljeća starijim Strategikonom, navodno sastavljenim po caru Mauriciju.² U Taktici Lav opisuje i način života i ratovanje Slavena. Uzevši u obzir vijesti o Slavenima, Lavove vijesti o Mađarima mogu se bolje valorizirati.

Lav u “Taktici”, isto kao i Konstantin, govoreći o Mađarima, naziva ih “Turcima”³ i upotrebljava vijesti iz Strategikona koje se odnose na Avare i Turke.

O “Turcima” Lav piše u XVIII. poglavlju i to od glave 40. do 77. Lav je svoj tekst dijelom doslovce prepisivao iz “Strategikona”, a dijelom ga prestilizirao, zadržavajući ipak smisao tekstovne poruke Strategikona. Evo najprije usporedbe Taktike i teksta Strategikona (v. tablicu 1).

2. Prijevod dijelova Taktike koji se ne temelje na odlomcima Strategikona:

42. *Kako smo spomenuli “Turke”, neće biti loše objasniti ne samo način njihova bojnog nastupanja, nego i kako im se treba suprotstaviti. Mi smo to upoznali preko stanovita vlastita iskustva, kada smo se poslužili njima kao saveznicima nakon što su Bugari prekršili primirje pljačkaškim pohodom na tračko područje. Njima (tj. Bugarima) je pravda zbog nepoštivanja Krista Boga i vladara svemira brzo nametnula kaznu. Kako su naše čete bile zauzete borbom protiv Saracena, Božja je providnost umjesto Rimljan⁴ podigla “Turke” protiv Bugara, pa ih je naša carska mornarica prebacila preko Dunava i pomogla im u borbi, tako da je bugarska vojska koja se nepošteno podigla protiv kršćana, bila u tri bitke pobijedena - kao da ih je viša sila poslala protiv njih, da se ne bi kršćani Rimljani svjesno uprljali krvlju kršćana Bugara.*

44. *Kako su (inače) Bugari skloni Kristovu miru i ispovijedaju s Rimljanima istu vjeru, ne mislimo da bismo se nakon što su kažnjeni zbog pogazane prisege, protiv njih naoružavali i protivno božanskoj volji pripremali ratne planove. Zbog toga nećemo pribilježiti niti njihov (bojni) red protiv nas, niti naš protiv njih, jer smo zbog iste vjere kao braća i jer oni i inače prihvaćaju naša stremljenja.*

¹ Leonis Philosophi *Tactica*, ed. Migne, *Patrologia graeca*, CVII, 1863, 672-1070 i Appendix 1095-1120 (dalje: Taktika). Korisno je usporediti i Leonis VI *Sapientis Problemata* (ed. A. Dain, Paris 1935), početnički rad mladog Lava.

² *Mauricii Strategikon*, Corpus fontium historiae byzantinae, vol. XVII, Series Vindobonensis, ed. G. T. Dennis, Wien 1981.

³ U našem daljnjem tekstu pod “Turcima” (u navodnicima) misli se na Madare.

⁴ Tj. prema današnjoj terminologiji, Bizantinaca.

Tablica 1: Usporedba Taktike i teksta Strategikona

Taktika	Strategikon
XI, 1, 82-86	40-41 ⁵
—	42
XI, 2, 4-8	43
—	44
XI, 2, 8-10	45
XI, 2, 11-16	46
XI, 2, 16-20	47
XI, 2, 20-23	48
XI, 2, 23-27	49 ⁶
XI, 2, 27-65	50-60
—	61
XI, 2, 66-108	62-74
—	75
—	76
—	77

61. "Turski" se običaji sada samo utoliko razlikuju od bugarskih, što su ovi potonji prihvatili kršćansku vjeru te se malo razlikuju od rimskih, odbacivši zajedno s poganstvom također i divlji i nomadski život.

75. Dakle, ti ratni i životni običaji "Turaka" razlikuju se od bugarskih, kao što je rečeno, donekle u nekim stvarima, a u drugima su jednaki.

76. Ovo smo pribilježili ne zato što imamo namjeru pripremati se za rat s "Turcima" - oni nam nisu niti susjedi niti neprijatelji, već se trude da se iskažu kao rimski podložni saveznici.

77. već da, komandante, spoznaš pojedine raznolike bojne poretke i ratne planove, kako bi se njima mogao ispravno koristiti u prikladnom trenutku, kako nađeš za shodno i procijeniš. Ono što je od drugih korisno skupljeno o ratnim planovima i bojnom poretku moći ćeš vježbom pripremiti i uvježbati za slučaj potrebe, a i (po potrebi) pripremiti nešto drugo.

3. Od vijesti koje je Lav (uz stanovite preinake teksta) preuzeo iz Strategikona valja navesti ove:

43. Škitski narodi imaju, što no riječ, jednak način života i bojnog poretka i žive miroljubivo i nomadski pod većim brojem vladara. Jedino bugarski i "turski" narod na identičan način organiziraju bojni poredak te kudikamo nadmašuju ostale skitske narode jedinstvenošću pod jednom komandom.

45. (...) "Turci" su mnogobrojni i slobodni narod (...).

46. Taj je narod pod jednom vlašću, a njihovi ih vođe, ako pogriješe, strogo kažnjavaju.

⁵ Ovdje je došlo do nešto jače prerade vijesti iz "Strategikona":

Lav, 18, 40-41

40, Onim pak narodima, kao npr. "Turcima" koji bez reda gone neprijatelje koji bježe, mogu progonjeni prikladnije naškoditi, ako se u dobrom poretku povlače i ponovno navaljuju.

41. Drugi (neprijatelje) gone uredno i u formaciji. Zbog toga ih ne treba napadati sprijeda, već s bokova i odostraga, kao što je već rečeno.

Do nešto većeg stilističkog, ali ne i sadržajnog odstupanja došlo je ovdje zato što se navedeni odlomak "Strategikona" odnosi na Perzijance, kojima je posvećeno čitavo jedno poglavlje, i to upravo ono koje neposredno prethodi poglavlju o Avarima i Turcima. U Lavovo doba Perzijanci nisu za Bizant predstavljali opasnog neprijatelja pa je to poglavlje Lav naprosto ispustio, osim što je njezin kraj preudesio: Skite su zamijenili "Turci", a Perzijance je zamijenila napomena o drugim neimenovanim narodima.

⁶ Stanovitu razliku u tekstu obrazložiti ćemo dalje u tekstu.

47. “Turska” su plemena nepouzdana, taje vlastite namjere, nemaju osjećaj prijateljstva i vjernosti, sklona su požudi prema novcu, preziru prisege i ne drže ugovore, a ne može ih se pridobiti darovima, jer čak još prije nego što su ih dobila, misle na prijevaru i gaženje ugovora.

48. U prikladno vrijeme uporno proganjaju neprijatelje i ne nastoje ih pobijediti izravnom borbom i snagom već prijevarom i iznenadnim napadima i otežavanjem opskrbe.

49. Naoružani su mačevima, kopljima, lukovima i kožnatim pokrivalima glave.

50. Nisu samo oni opremljeni, već su i konji uglednika zaštićeni željezom i pokrivalom.

51. Veliku pozornost i brigu posvećuju strijeljanju s konja.

53. Logore ne postavljaju kao Rimljani, već do dana bitke provode dane raspršeni po rodovima i plemenima marljivo napasajući konje ljeti i zimi.

55. U borbi ne dijele kao Rimljani bojni red u tri dijela, već su u raznovrsnim grupacijama združeni u čete, međusobno malo udaljene, tako da izgledaju kao jedan (cjeloviti) bojni red.

56. (...) Opskrbni logor imaju u blizini iza bojnog reda, bilo na desno, bilo na lijevo u udaljenosti jedne ili dvije tisuće koraka i daju mu malu vojničku zaštitu.

59. Kada natjeraju u bijeg svoga neprijatelja, sve ostalo ostave po strani i tome se posve posvete, ni na što drugo ne misleći nego na gonjenje. Ne zadovoljavajući se, kao Rimljani i drugi narodi, da progone s pola snage i da pljačkaju stvari, već da na njih nasrću tako dugo dok konačno ne postignu rasulo neprijatelja i pri tome upotrebljavaju sve moguće načine.

62. “Turke” u ratu smeta nedostatak pašnjaka, zato što sa sobom vode mnogo konja.

66. Osobito ih oneraspoloži kada neki od njih prebjegnu Rimljanima. Svjesni su koliko je nepostojana narav njihova naroda, (nadalje) koliko su skloni koristoljublju i koliko su skupljeni iz mnogih plemena pa zbog toga ne drže mnogo do rodbinskog odnosa i međusobnog zajedništva.

67. Naime, mali broj njih otiđe i prebjegne i bude od naših dobro primljen, njih slijedi mnoštvo drugih. Zbog toga im teško pada, ako neki od njih otiđu.

4. O Slavenima ima u “Taktici” vrlo malo vijesti, koje nisu preuzete iz “Strategikona”. Evo ih:

79.⁷ Pa i Slaveni su nekoć prebivali s one strane Istra, što ga nazivamo i Dunavom. S njima su ratovali Rimljani kada su oni (tj. Slaveni) živjeli na nomadski način, prije nego što su prešli Dunav i priklonili svoje šije pod jaram rimske vlasti. Ni njihove načine vođenja ratnih operacija i ostale običaje neću ostaviti nezabilježene, već ću sve ono što mi je rečeno sabrati i, koliko ću moći, popisati, kako bi poput pčele mogao s raznih strana sabrati ono što je najkorisnije.

99. Slavenski su narodi bili istovrsnoga načina života, međusobno srodni, slobodni, te nimalo nisu bili skloni podložnosti ili tome da netko njima vlada, osobito u vrijeme kada su živjeli s one strane Dunava u vlastitoj zemlji. Otkako su ovamo prebačeni i prisiljeni priznati pokornost nisu se htjeli drugom pokoravati, nego na naki način vlastitim (vođama). Naime, smatrali su da je bolje da vrlo loše žive pod vladarom vlastita plemena nego da budu pokorni i podvrgnuti rimskim zakonima; oni pak koji su primili svetost spasiteljskog krštenja, do naših dana čuvaju, koliko mogu, stare slobodne pravne običaje.

101. Njih je naš po Božjoj providnosti otac i rimski samodržac Bazilije sklonuo da se odvoje od starih običaja te ih grecizirao, podvrgnuo na rimski

⁷ Početak ove glave nadovezuje se na glavu 78. u kojoj je riječ o Francima i Langobardima. U toj glavi navodi se da su nekoć ti narodi bili bezbožni, ali da su u Lavovo doba već prihvatili kršćansku vjeru.

način upraviteljima, obdario ih pokrštenjem, oslobodio podložnosti vlastitim vladarima i usmjerio da se bore protiv naroda koji napadaju Rimljane. To je tako uspješno obavio da je učinio i Rimljane sigurnim od ranije čestih slavenskih pobuna, zbog kojih su u davno prošlim vremenima trpjeli velike neugodnosti i ratove.

106. *Za prehranu im služi proso, jer su skloni slaboj ishrani i jer se nerado podvrgavaju drugim poljodjelskim radovima. Naime oni radije provode slobodniji život bez truda, nego da s velikim trudom steknu obilje hrane ili imovine.*

107. (...) *Rado borave i pribjegavaju u pošumljena i nepristupačna mjesta.*

Ostale vijesti u "Taktici" koje se odnose na Slavene, preuzete su iz "Strategikona". Ali, u usporedbi s vijestima o "Turcima", koje je "Taktika" u cijelosti preuzela iz vijesti "Strategikona" o Turcima, "Taktika" je mnogo manje zainteresirana za Slavene.

"Strategikon" je posvetio Slavenima dvostruko veći prostor od prostora namijenjenog za Turke. O Turcima se govori u Strategikonu na 108 redaka, a o Slavenima na 224 retka. Ali, dok je Lav iskoristio za "Turke" svih 108 redaka, dotle je on iz poglavlja o Slavenima od ukupno 224 retka iskoristio samo 26 redaka, tj. približno 10%. Nadalje, polovica iskorištenih vijesti o Slavenima uopće se ne odnosi na slavenski borbeni poredak, bojnu taktiku i strategiju, već na slavenski postupak s gostima i zarobljenicima i o izvanrednim vrlinama slavenskih žena, četvrtina na opće podatke koji djeluju vrlo bljedunjavo (*slobodni su, mnogobrojni i tjelesno otporni!*), tako da su iz "Strategikona" o vojnim pitanjima preuzete samo vijesti o naoružanju, osobito one o otrovnim strijelicama kojima se Slaveni i po "Strategikonu" i po "Taktici" rado služe. Dodajmo da vijesti o Slavenima iz "Strategikona" o malim kopljima i velikim štitovima "Taktika" dopunjuje nazivima (ῥυκτόρια i θυρία), koji se u "Strategikonu" uopće nigdje ne upotrebljavaju. I iz toga se vidi da Lav nije naprosto prepisivao, već davao suvremena objašnjenja i termine, kadgod je to smatrao potrebnim.

Ali, ne samo da je u "Taktici" Lav upotrijebio tek vrlo mali dio vijesti iz "Strategikona" o Slavenima i ponešto ih stilistički izmijenio,⁸ već je tim vijestima dao takav oblik iz kojeg se vidi da se one više ne odnose na njegovo, Lavovo vrijeme. Naime, on ih je, kao što je to već istaknuto, prebacio u prošlo vrijeme. Npr. Strategikon priopćava o Slavenima: "Oni su mnogobrojni itd." a Lav piše: "Oni su *bili* mnogobrojni itd." I iz toga se vidi kako je Lav pažljivo sastavljao "Taktiku".

Lavovi dodaci vijestima koje je preuzeo iz "Strategikona" nisu od neke veće važnosti za upoznavanje života Slavena u njegovo doba. Doduše, Krekić tvrdi da "nema sumnje da je vrednost Lavovih vijesti o Slovenima znatna".⁹ Je li to tako?

Prvi od Lavovih dodataka (XVIII, 79) nije drugo, već nagovještaj kasnijeg opisa (XVIII, 99-108). Lav naprosto utvrđuje činjenicu da su Slaveni u njegovo doba podložni Bizantu ("Rimljanima").

⁸ Evo primjera kako je Lav prestilizirao Strategikon:

Strategikon XI, 4

Žene su im krijeposne iznad svake ljudske prirode, tako da mnoge od njih smatraju smrt svog muža za vlastitu i same se dragovoljno zadave, jer udovištvo ne smatraju za pravi život.

Valja primijetiti da je Lav ne samo prenio izvješće u prošlost, nego ga pomalo prestilizirao. "Strategikon" je prilično skeptičan prema vjernosti žena uopće ("iznad svake ljudske prirode"). Naprotiv, Lav se naprosto vrlo pohvalno izražava o slavenskim ženama. Zašto je Lav ispustio riječ "dragovoljno" i zašto je misao o udovištvu drukčije stilizirao? Je li riječ samo o stilističkim razlikama? Ovdje nije mjesto da se na tome zadržavamo. Ipak, Lav je dodao još i nekoliko novih odlomaka kojih nema u "Strategikonu" pa ćemo pozornost malo dalje obratiti samo na te nove odlomke.

⁹ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* (dalje: VI) tom I, Beograd 1955, 258.

Lav, Tactica XVIII, 105

Žene su im bile skrajne krijeposne, tako da mnoge od njih smatraju smrt svog muža za vlastitu i same se zadave, jer ne mogu podnijeti udovički život.

U glavi 99. kojom Lav počinje izlaganje o Slavenima naglašava se da su Slaveni bili prisiljeni na pokornost, ali da su unatoč tome zadržali vlastite vladare i vlastito uređenje, premda su se neki već pokrstili. Po svemu se vidi da je glava 99. preuzeta iz nekoga nama nepoznatog vrela, tj. da se ona odnosi na vrijeme prije Bazilija I. Način Lavova izražavanja pomalo je nejasan. On kaže da su slavenski narodi, prešavši Dunav, bili prisiljeni prihvatiti τὴν δουλείαν, ali tako da radije ostaju pod vlastitim vladarima, jer ne žele Rimljanima δουλεύειν. U glavi 101. Lav napominje da je njegov otac oslobodio Slavene τῆς δουλείας vlastitim vladarima. Kada, pak, u glavi 104. govori o zarobljenicima koje drže Slaveni, Lav kaže da ih Slaveni ne drže trajno πρὸς δουλείας, nego više kao “zarobljene”, s time da im se odredi vrijeme τῆς δουλείας. Termin δουλεία ne nalazimo u odnosu na “Turke”, Langobarde, Franke i Saracene. Za “Turke” se u glavi 76. kaže da nisu “Rimljanima” neprijatelji, nego “više podložni saveznicima”. Za Langobarde i Franke u glavi 78. kaže se da su neka njihova plemena prema “Rimljanima” u odnosu “prijateljstva”, a neka “podložni saveznicima”. A kada u glavi 24. Lav govori o Saracenima i njihovim ratovima, on kaže da ne vode ratove δουλεία καὶ στρατεία, već više radi pljačkanja i želje za slobodom. Što je δουλεία, δουλεύειν?¹⁰ Krekić ih prevodi različito. U glavi 99. kao “primiti tuđu vlast”, “pokoravati se”, a u glavama 101. i 104. “ropstvo”¹¹. Δουλεία ne znači, dakako, “ropstvo”, tj. položaj neke bespravne osobe, već označava obvezu obavljati razne poslove po nalogu nadređenog, ali i same te poslove.¹² Zbog toga Lav u glavi 24. kaže za Saracene da ratuju ne “zbog obveze na rad ili zbog vojne discipline”¹³, dok u glavi 104. priznaje zarobljenicima da su ostali “slobodni” ljudi, ali da im je neko vrijeme ograničeno kretanje.

Lavova opaska u glavi 101, da je njegov otac oslobodio Slavene τῆς δουλείας prema vlastitim vladarima djeluje na prvi pogled cinički, ali ona je posve ozbiljno napisana: Slaveni više nemaju radnih obveza prema svojim vladarima, već su samo obvezni na sudjelovanje u ratnim operacijama prema “rimskim” neprijateljima. Drugim riječima, ovdje je ponovno došlo do izražaja razlikovanje δουλεία i στρατεία koje smo ustanovili kod opisa saracenskih ratovanja.

Po svemu se čini da Lav pri opisu Slavena misli samo na slavensko stanovništvo južno i jugozapadno od podunavskih Bugara. Naime, on ističe da je njegov otac “pogrčio” te Slavene i postavio im upravitelje na “rimski” način. Sve se to ne može odnositi na npr. Hrvate, pogotovu ako se uzmu u obzir političke prilike na relaciji Bazilije I. - papa - Hrvati.¹⁴

5. Jesu li Lavove vijesti o Mađarima vjerodostojne? Mađarski su se povjesnici u tom pitanju podijelili. Po jednim, Lavove su vijesti puko ponavljanje vijesti iz “Strategikona” i njihovo prebacivanje iz VI. u IX. stoljeće. Po drugima, Lavov je izvještaj vjerodostojan: Lav je znao da su Mađari IX. stoljeća upotrebljavali istu vojnu taktiku kao i Avari i Turci u VI. stoljeću, pa je zbog toga i mogao po svojoj savjesti koristiti starije vrelo. I jedni i drugi povjesnici temelje zaključke na podrobnom usporednom proučavanju obiju vrela.¹⁵ Moravcsik je 1952. ponovno minuciozno usporedno analizirao¹⁶ podatke iz “Taktike” i “Strategikona” i zaključio da je, uzevši u cjelini, Lavov izvještaj

¹⁰ *Taktika*, 951 (XVIII, 24).

¹¹ VI (bilj. 10), 259.

¹² Zbog toga Konstantin Porfirogenet za Slavene u Konavlima kaže da πάσας αὐτῶν πὰς δουλείας διὰ ἀμαξῶν ἐκτελοῦσιν tj. sve svoje fizičke poslove obavljaju pomoću kola: Gy. Moravcsik, *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio* (dalje: DAI), Budapest 1949, 162 (34, 17-18).

¹³ Tako ovdje prevodimo στρατεία. Usp. *Dion Kasije* 78, 36.

¹⁴ O tome L. Margetić, *Branimirov natpis iz 888. i međunarodni položaj Hrvatske*, “Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu” 40, 1990, 17-37, osobito 24 i d.

¹⁵ Pregled diskusije vidi u Gy. Moravcsik, *La Tactique de Léon Le Sage comme source historique hongroise*, Acta historica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tom. I, fasc. 2, Budapest 1952, 163 i d.

¹⁶ N. dj., 166 i d.

autentičan, ali da pri tome treba uzeti u obzir da se Lav dosta rado služio klišejima koji se mogu primijeniti na sva nomadska društva s društvenom organizacijom temeljenom na plemenima i velikim obiteljima (*une organisation fondée sur les tribus et les grandes familles*).¹⁷

Kao primjere nedovoljne pouzdanosti Lavovih vijesti o Mađarima Moravcsik navodi grudni oklop (λαρίκιον) koji su po Lavu Mađari upotrebljavali u njegovo doba, premda arheološki nalazi tu vijest ne potvrđuju. Moravcsik preuzima i stajalište mađarske historiografije po kojem je Lav “kopirajući svoja vrela” pogriješio što je način državne organizacije nomadskih Turaka primijenio na mađarsko pastorsko društvo (*société pastorale hongroise*).¹⁸

Međutim, upravo vijesti o naoružanju Mađara Lav nije naprosto prepisao iz “Strategikona”. Naime, po “Strategikonu”¹⁹ Turci i Avari oboružani su ζαβαις και σπαθίους, τόξους τε κονταρίους tj. zaštitnim haljinama, mačevima, lukovima i kopljima. Prema Lavu, Mađari su oboružani σπαθίους και λαρικοίους και τόξους τε κονταρίους, tj. mačevima, grudnim oklopima, lukovima i kopljima. Dakle, Lav mijenja opis iz “Strategikona” i umjesto zaštitnih haljina stavlja grudne oklope, očito zato što je prema izvješćima svojih informatora, a vjerojatno i prema vlastitom znanju, znao da Mađari ne upotrebljavaju zaštitne haljine. Dodajmo usput da su prema “Strategikonu”²⁰ Perzijanci, kao najbolje oboružani strani narod, nosili i zaštitne haljine i grudne oklope, a Franci i Langobardi samo štitove (σ κοντάρια). Lav sve to prepisuje.²¹ Zašto nije prepisao i odgovarajuće vijesti o Mađarima?²² To ne može biti slučajno. Nepostojanje grudnih oklopa među arheološkim nalazima starih Mađara ne može biti uvjerljiv protudokaz.

Što se pak tiče prepisivanja nomadskog načina života Mađara, treba upozoriti na to da je u odlomku koji je Lav samostalno sastavio, izričito naglašeno da se “Turci” utoliko razlikuju od Bugara, što su ovi preuzeli kršćanstvo i napustili nomadski način života.

Neobično je što mađarski pisci kojiput zatvaraju oči pred jasnim Lavovim vijestima. Tako npr. Hóman²³ sažimajući stariju literaturu piše da prema Lavu Mađari “obrađuju zemlju (??) i napasaju stoku, podijeljeni u rodove i plemena”. Ali, “Taktika” ne spominje obrađivanje zemlje, već samo to da do ratnih okršaja “Turci” žive “raspršeni po rodovima i plemenima marljivo napasajući konje ljeti i zimi”.²⁴ Nema nikakva uvjerljiva razloga zašto bi se zanemarila ta vijest.

Kod opisa Slavena Lav govori o njihovom načinu borbe i života u prošlosti i time jasno stavlja do znanja da se u njegovo doba Slaveni drukčije bore i drukčije žive, nego u VI. stoljeću. A iz izričitih Lavovih napomena proizlazi da je on bio dobro upoznat s mađarskim načinom borbe i životom. On, naime, kaže da je u vrijeme, kada su Mađari bili bizantski saveznici, on imao prilike dosta dobro upoznati Mađare.²⁵

6. U “Taktici” se opetovano naglašava da je mađarski narod pod vlašću jednog vladara: bugarski i “turski” narod za razliku od ostalih skitskih naroda su “pod vodstvom jednoga”.²⁶ Nekoliko glava dalje on to ponovno ističe, ovaj puta samo za “Turke”.²⁷ Zanimljivo je da se oba spomena vlasti jednog vladara odnose na isti fragment “Strategikona”, gdje se o Turcima i Avarima

¹⁷ N. dj., 180.

¹⁸ Na i. mj.

¹⁹ *Strategikon*, 362.

²⁰ N. dj., 354 (XI,1,15), 82).

²¹ *Taktika*, 965 (XVIII, 82).

²² N. dj., 959 (XVIII, 61).

²³ B. Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters I*, Berlin 1940, 62.

²⁴ *Taktika*, 960 (XVIII, 53).

²⁵ *Taktika*, 956 (XVIII, 42).

²⁶ *Taktika*, 956 (XVIII, 45).

²⁷ N. dj., 957 (XVIII, 46).

govori da su “pod jednim vladarom”.²⁸ Naime, u prvom odlomku koji je preuzet iz “Strategikona” takoreći doslovce se prenose riječi da se Bugari i Turci razlikuju od ostalih skitskih naroda time što “uređenije vode bitke”. Lav dodaje “te ih vodi jedan vladar” čega u “Strategikonu” nema. U idućem fragmentu koji je odvojen od prethodnog s 2 fragmenta (glave 44. i 45.) Lav govori samo o “Turcima” i kaže: “taj narod je pod vodstvom jednog vladara” dok “Strategikon” koji govori o Turcima i Bugarima ima na tom mjestu plural: “te narode vodi jedan vladar”. Iz toga treba zaključiti da je Lav vrlo dobro znao da u njegovo doba Mađari imaju čvrstu centralistički organiziranu državnu zajednicu i pri tome ih uspoređuje s Bugarima. Uostalom, na drugom mjestu on ponovno ističe veliku sličnost Bugara i “Turaka”. Po njemu postoje samo 2 razlike: Bugari su kršćani i oni su prestali živjeti na nomadski način.²⁹ Da ne bi bilo ni najmanje sumnje, Lav pri kraju izvještaja o Mađarima ponovno ističe njihovu veliku sličnost s Bugarima: u nekim se stvarima “malo razlikuju”, a u drugim su “jednaki”.³⁰ Kolika je pak stega vladala u mađarskom društvu vidi se po rečenici koja u glavi 46. slijedi iza napomene da “Turci” žive “pod jednim vladarom”: nastavak glasi da “ih njihove vođe, ako pogriješe, strogo kažnjavaju”.³¹ Tu je rečenicu Lav preuzeo iz “Strategikona”.³² Tamo se ona odnosila na (prave) Turke i Avare.

II. Konstantin Porfirogenet

1. Konstantin u spisu “De ceremoniis” daje obrazac adrese koju on i njegov suvladar Roman upućuju: “poglavarima Turaka” (πρὸς ἄρχοντας τῶν Τούρκων).³³ Tko su ti poglavari? Smatramo da se ta adresa odnosi na 3 vodeće funkcije o kojima Konstantin govori u DAI: 1) “veliki vladar” iz Arpadova plemena (ὁ ἄρχων ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπάδου) 2) “γυλᾶ” u kojem prepoznajemo poglavara jugoistočnih dijelova mađarske države 3) *καρχᾶ*.³⁴ Po Konstantinu γυλᾶ i *καρχᾶ* imaju τῶξι,ν κριτοῦ tj. rang suca. To se u mađarskoj historiografiji interpretira kao dokaz da su te 2 funkcije bile sudačke, ali se dodaje da su mogli obnašati i vojne funkcije.³⁵ Međutim, Konstantin ne kaže da su oni imali funkciju suca, već da su bili “u rangu suca”. To treba povezati s Filotejevim Kletorologionom,³⁶ sastavljen upravo u vrijeme Lava, tj. 899. god. U njemu se navodi 7 klasa državnih funkcionara, među kojima su prve 3 stratezi, domestici i suci.³⁷ Najviši u rangu (τάξις) “sudaca” je prefekt Konstantinopola. Njegova je funkcija bila toliko cijenjena da je po redosljedu imao prednost čak pred svim stratezima zapadnih tema.³⁸ Anonimni notar Bele III.³⁹ donosi priču o Arpadovu vojskovođi Tuhutum, koji je zauzeo Transilvaniju, gdje je njegovo potomstvo vladalo sve do Sv. Stjepana: Tuhutum je imao za sina Horku, a ovaj je imao 2 sina, Geulam (tj. *Gyulam*) i Zubora. Gyula je imao 2 kćeri, od kojih je jedna bila majka Sv. Stjepana. Spomenuti Zubor (*Zumbor*) imao je sina Gyulu (*Geulam*). U vrijeme mlađega Gyule Sv. Stjepan je, po pričanju anonimna, osvojio Transilvaniju, uhvatio toga mlađeg Gyulu i držao ga do smrti u zarobljeništvu. Ovdje nije mjesto raščlambi povijesne utemeljenosti te priče, ali

²⁸ N. dj., 956 (XVIII, 43) = *Strategikon*, 360 (XI, 6-8).

²⁹ *Taktika*, 960 (XVIII, 61).

³⁰ N. dj., 964 (XVIII, 76).

³¹ *Taktika*, 957 (XVIII, 46).

³² *Strategikon*, 360 (XI, 12-13).

³³ Konstantin Porfirogenet, *De ceremoniis aulae byzantinae*, ed. I. Reiske, I, 691.

³⁴ *DAI*, 178, 40, 47-50.

³⁵ Npr. A. v. Timon, *Ungarische Verfassungs-und Rechts-geschichte*, Berlin 1904, 70.

³⁶ J. B. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, 1911.

³⁷ N. dj., 137-138.

³⁸ N. dj., 136.

³⁹ S. L. Endlicher, *Rerum hungaricarum Monumenta Arpadiana*, Sangalli 1849, 26.

je nedvojbeno da su Gyula (= *Geula*) i Karha (= *Horca*) bili u određenom razdoblju mađarske povijesti samostalni - bolje reći osamostaljeni - vladari Transilvanije. Uostalom, još u mnogo mlađim vrelima o transilvanskim Sikulcima sačuvane su vijesti o Gyuli i Horki.⁴⁰ Najrazumnije nam se čini pretpostaviti da su u doba Konstantina VII na dvoru mađarskog vladara uz vladara iz kuće Arpad odlučujuću ulogu imala i 2 predstavnika drugoga plemena - analogno položaju bana u hrvatskoj državi narodnih vladara, gdje je ban vladao u Lici i istodobno bio uz kralja najmoćnija ličnost.⁴¹

2. Prema Konstantinu VII. "Turci" se dijele na 8 plemena. Jedno od tih plemena su Kabari, koji su se po pričanju cara odvojili od Kazara, koji su nekoć vladali nad "Turcima" i koji su im se priključili nakon što su "Turci" otišli od Kazara i smjestili se u "zemlju Pečenega" (današnja Ukrajina zapadno od Dnjepra).⁴² Ti se Kabari sastoje od 3 "podplemena". Ostalih 7 mađarskih plemena jesu: Neki, Megeri, Kurtugermat, Tarijan, Genah, Kari, Kasi.⁴³ Prva 2 imena mogu se svesti na finsko-ugrijsku, ostalih 5 na tursku etimologiju.⁴⁴ Sve to ukazuje na vrlo složeno porijeklo mađarskog društva, pogotovu ako uzmemo u obzir da su i Kabari turskog podrijetla, nadalje, da su mnoga osobna imena iz najranije mađarske povijesti također turska (Arpad, Almos, Gyula itd.), i da su se još u Konstantinovo vrijeme Mađari - po Konstantinu doduše samo Kabari - služili s 2 jezika.⁴⁵

Po Konstantinu Mađarima vlada vladar "iz plemena Arpada".⁴⁶ Čini se da je riječ o plemenu Megeri po kojem je kasnije mađarski narod dobio ime.

Konstantin je pribilježio ovu legendu o Mađarima: "Turci" su se u ranijoj postojbini, "Lebediji" (negdje istočno od Dona) nazivali Sabarti asfali, a ne "Turci". Bilo ih je 7 plemena, kojima su na čelu bili njihovi "vojvode" (βοεβοδοί πνες), ali ne kao posve nezavisni i samostalni vladari. Njih su napali Pečenezi i pobijedili ih te je "dio otišao u Perziju i do danas se ti Turci zovu Sabarti asfali" i održavaju s "Turcima"-Mađarima prijateljske veze i šalju im poslanstva. Drugi su "Turci" pobjegli na zapad u tzv. Atelkuzu, tj. Međurječje (između Dnjepra i Dnjestra), gdje im je na čelu bio njihov "prvi vojvoda" po imenu Lebedija. Kazarski kagan, nastavlja Konstantin, odlučio je da "Turcima" dopusti da se osamostale i za prvog samostalnog vladara predvidio Lebediju, ali je taj predložio da to bude drugi vojvoda po imenu Almoš. "Turci" su, međutim, radije izabrali Almoševa sina, Arpada i "ustolili ga za vladara prema kazarskom pravnom običaju i zakonu (κατὰ τὸ τῶν Χαζάρων ἔθος καὶ ζῆκανον), podigavši ga na štit". Pečenezi su "Turke" potjerali i iz Atelkuza, pa su oni pobjegli u današnju domovinu.

Dali smo grubi okvir Konstantinove priče, koja se očito temelji na narodnoj predaji. U toj se priči opetovano naglašava da se "Turci" ranije nisu tako zvali i da nikada ranije nisu imali samostalnog "vladara" (ἄρχων), bilo iz vlastite, bilo iz tuđe sredine, već samo vojvodu. Ako tome dodamo da se od 8 mađarskih plemena jedno, Kabari, prema Konstantinovu pričanju priključilo plemenskom savezu tek nakon što su Mađari napustili kazarsko područje istočno od Dona i smjestili se u "Međurječju", nadalje, da 2 plemena imaju finsko-ugrijska imena,

⁴⁰ Vidi npr. Timon, n. dj. (bilj. 35), 80-88.

⁴¹ Ἀρχοντες u *DAI*, 178 (40, 44-45) nešto su posve drugo od ἄρχωντες o kojima ovdje raspravljamo. Isto tako i ἄρχωντες u *DAI* 56 (8,29). U ta 2 slučaja radi se o funkcionarima, analognim franačkim *comites* i hrvatskim županima. To su uglednici koji su slijedili vladarski dvor ili s dvora, kao osobe osobita povjerenja, odaslani u pojedinu provinciju (komitat, županija).

⁴² *DAI*, 174 (39, 1-14).

⁴³ *DAI*, 174 (40, 1-6).

⁴⁴ Literatura u *DAI* II, Commentary, London 1962, 150.

⁴⁵ *DAI*, 178 (40, 47-48).

⁴⁶ *DAI*, 170-172 (38, 1-53). Opravdanje legitimiteta vladarskih dinastija oduvijek je bio teška (i često i nemoguća) zadaća samih tih dinastija i pisaca. Iz Konstantinove priče jasno proizlazi da je "narodna predaja" (kako su je "prenosili" Arpadovići) pokušavala dokazati legitimitet Arpadove dinastije. A iz izvješća anonimnog notara Bele III. proizlazi da nije uspio zataškati više nego sumnjiv legitimitet položaja Sv. Stjepana.

a ostala turska, zatim, da su se služili s 2 jezika i konačno, da su Mađari dobili ime po jednom od finsko-ugrijskih plemena (Megeri), nužno zaključujemo da su “Turci” - “Ugri” - Mađari jedna (slučajno dobro uspjela) plemenska veza, nastala tek sredinom IX. stoljeća nakon uspješno prevladanog stalnog gloženja nomadskih rodova na širokim prostranstvima sjeverno od Crnoga mora. Ukratko, prije Arpada nije uopće bilo mađarskog naroda. On zahvaljuje svoj postanak vojničkom i organizacijskom geniju Arpada koji je iz raznorodnih elemenata iskovao vrlo efikasnu vojsku, a ona je zadržala koheziju i nakon Arpadove smrti. Ali, to je tek početak naših raščlamba. Svakako je već i sam način na koji je Arpad postao prvim mađarskim vladarom sredinom druge polovice IX. stoljeća posve legendaran. Priča je očito usmjerena na to da se pokaže kako je Arpad došao na vlast među Mađarima na “strogo legalan” način pod pokroviteljstvom i na inicijativu dotadašnjeg “zakonitog” mađarskog vladara, kazarskog kagana. Po svemu se čini da priča želi zataškati činjenicu da je među plemenima, koja su otišla iz Lebedije u “Međurječje” došlo do borbe za vlast.

Zašto priča opetovano⁴⁷ inzistira na tome da prije Arpada Mađari nisu imali samostalnog vladara? Ona je nesumnjivo potekla iz najužega vrha mađarskog društva, tj. iz same Arpadove dinastije, koja je to više inzistirala na legalnom dolasku na čelu mađarskog društva, što su se pojavili opasni konkurenti o kojima je dinastija morala voditi računa: Gyula i Karhas očito nisu Arpadovići, a ipak Konstantin bilježi za Bultzua da je “*treći vladar i karhas Turske*”.⁴⁸

Posve su neobične još neke okolnosti. Naime, Konstantin priča da su Mađari pomogli caru Lavu u ratu protiv bugarskog vladara Simeona. Na to je Simeon sklopio mir s Bizantom i dogovorio se s Pečenezima da “unište Turke” (ἀφανίσαι τοὺς Τούρκους). Kada su mađarske čete bile izvan tadašnje domovine, “Međurječja”, Bugari i Pečenezi navale na njihovu zemlju i “potpuno unište njihove obitelji” (καὶ τὰς αὐτῶν φαμιλίας παντελῶς ἐξηφάνισαν). Kada su se mađarski vojnici vratili i “našli svoju zemlju tako pustom i uništenom” (καὶ τὴν χώραν αὐτῶν οὐτως εὐρόντες ἔρημον καὶ κατηφάνισμένην) nije im preostalo ništa drugo nego da se presele preko Karpata u područje oko Tise.⁴⁹

Zbog toga što se opetovano inzistira na potpunom uništenju mađarskog naroda (osim vojske) mađarska je historiografija prisiljena tu vijest uvelike ublažiti: neborачki narod nije baš “potpuno uništen”, već je riječ samo o neugodnom i teškom udesu. Ali - sada dolazi do nečega upravo nevjerojatnoga. Naime, Mađari su, kao što je poznato, početno osvojili tek jugoistočni dio Velike Moravske, tako da su se s juga nalazili Simeonovi Bugari, a s istoka strašni Pečenezi. U mađarskoj vlasti nije još u to vrijeme čak ni (Donja) Pannonija zapadno od Dunava! Pa ipak, iz te nove još vrlo nesigurne domovine oko Tise Mađari *smjesta* (!) poduzimaju opetovane pljačkaške pohode u Italiju i to tako da u nekim pohodima njihova vojska ostaje u Italiji čak i preko zime i vraća se tek iduće godine.

Ne može se pretpostaviti da je vodstvo mađarske nacije bilo šaćica bezumnih avanturista. Iz svega što se o mađarskoj vojsci u to vrijeme zna proizlazi da je ona bila izvrsno vođena, da je imala razrađenu taktiku i strategiju i da joj je cilj bio jasan: sačuvati naciju od uništenja. Dakle, nedvojbeno su morale postojati okolnosti koje su Mađarima u Potisju davale sigurnost da pohodima u

⁴⁷ DAI, 178 (40, 64-65).

⁴⁸ DAI, 170 (38, 11-12), 172 (38, 53-57).

⁴⁹ DAI, 176 (40, 12-22, 35-38). Dodajmo da o selidbi Mađara iz Međurječja pišu i ovi bizantski povijesni pisci: Georg. Monach. cont. 11-13, 853, 1-855, 7 (Bekker, Bonnae 1838), Theoph. cont. VI, 9, 357, 12-359, 16 (Bekker, Bonnae 1838), Symeon Mag., 701, 22-702, 2 (Bekker, Bonnae 1838), Zonara VI, 12, 15-27, III, 442-444 (Bonnae 1897).

Italiju neće ugroziti opstanak svoje nacije.⁵⁰ Činjenica jest da: Mađari nisu srušili Moravsku vlast u južnom Potisju, već su u borbi do koje je došlo između Svetoplukovih sinova pristali uz jednoga i na taj način svojom vojskom “urasli”, da se tako izrazimo, u moravsku državu, tj. u onaj dio kojim je vladao jedan od Svetoplukovih sinova, koji ih je primio kao svoje pred Francima. A to znači, da su se oni stopili s jugozapadnom moravskom vojskom i tamošnjim stanovništvom. Prema tome, etnogeneza mađarskog naroda nije ni izdaleka završena u “Međurječju”, već je ona u pravom smislu riječi počela tek u Panonskoj nizini.

3. Možemo, dakle, zaključiti: Konstantin i njegovi mađarski informatori jedva da su nešto znali o mađarskoj prošlosti čak i za ono vrijeme kada su Mađari prebivali u Lebediji. Pa i priča o Arpadu, kao prvom samostalnom mađarskom vladaru, sadrži mnogo legendarnih elemenata, premda se ona odnosi već na Mađare u “Međurječju” i posljednju četvrtinu IX. stoljeća.

Priča o 7 ili 8 mađarskih plemena ima utoliko veliku vrijednost, što se iz nje može s priličnom vjerojatnošću zaključiti da je mađarski narod nastao povezivanjem turskih plemena s 2 plemena finsko-ugrijske provenijencije, ali ostaje otvoreno pitanje kada je došlo do toga. Ako uzmemo u obzir da su se Mađari osjećali neugroženim u Potisju, svojoj novoj postojbini, i odmah krenuli na česte daleke i dugotrajne vojne ekspedicije, osobito u Italiju, upravo smo prisiljeni pretpostaviti da je domaći vojnički i civilni element jugoistočnog dijela Velike Moravske morao biti vrlo važan faktor u etnogenezi mađarskog naroda.

Posebno privlači pažnju okolnost da bizantska vrela - Lav, Konstantin, itd. uporno nazivaju Mađare “Turcima” premda je osnova mađarskog jezika finsko-ugrijski. S druge strane, u novijoj mađarskoj historiografiji i arheologiji, osobito nakon fundamentalne rasprave Gy. Lászlóa iz 1955. sve je više prisutna ideja koja se razrađuje u raznim varijantama, da su Mađari, naselivši se koncem IX. stoljeća u širem području između Dunava i Tise našli ne baš beznačajne ostatke Avara⁵¹. Avarska je država, doduše, propala koncem VIII. stoljeća pod teškim udarcima vojske Karla Velikog, s time da pismenih tragova o Avarima ima i nakon toga, ali samo do 30-tih godina IX. stoljeća. Sve se više i s većim uspjehom dokazuje toponomastikom, arheološkim nalazima itd. da propast avarske države nije ujedno značila nestanak Avara, već da se dobar dio Avara, preživjevši potrese IX. stoljeća, priključio novim osvajačima koji su stigli 895./896. i dao im, možda, svoj jezik asimiliravši pridošlice. Ako bi to bilo tako, onda bi plemena Neki i Meger bila možda “autohtona” avarska pa se time još više dovodi u sumnju vjerodostojnost narodne predaje, zapisane u DAI. Kako je Arpad, možda, pripadao plemenu Meger, proizlazilo bi da su nejasnoće, kontradikcije i neobičnosti “narodne tradicije” posljedica njezine manipulacije sa strane mađarskih proarpadovskih informatora. Lingvistika, arheološka i povijesna problematika dolaska “turskih” plemena koncem IX. stoljeća u Panonsku nizinu, njihovi odnosi s ostacima Avara i u svezi s time etnogeneza mađarskog naroda

⁵⁰ Vidi opširno, L. Margetić, *Pitanja iz najstarije povijesti zagrebačke biskupije i Slavonije*, Croatica Christiana Periodica XVIII, Zagreb 1994, 1-50, osobito 13-20.

⁵¹ O raznijim novim tezama vidi npr. Gy. Laszlo, *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*, Acta Arch. Hung. 35, 1955; D. Challány, *A X. százati avar továbbélés problémája*, Szabolcz-Szatmári Szemle 1956, 39-48; D. Csallány, *Neue Ergebnisse der awarenzeitlichen Forschungen in Ostungarn*, Študijné zvesti 16, Nitra 1968, 59 i d.; J. Szentpétery, *Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken II*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae (=Act. Arch. Hung.), XLVI, 1994, 252.

u punom je jeku preispitivanja, u kojem se sukobljavaju stare tradicionalne, nove i najnovije teorije, a novija arheološka otkrića daju tim suprotstavljanjima nov materijal za diskusiju.

C. O NEKIM NOVIJIM TEORIJAMA O DOLASKU HRVATA

I. Novije teze austrijskih autora

U novijoj su se austrijskoj literaturi pojavili prijedlozi koji uvelike odudaraju od dosadašnjih pokušaja rješenja problema etnogeneze Hrvata.

Tako je Kronsteiner¹ na osnovi toponimijskih (i drugih) podataka o alpskim Slavenima dokazivao da ranosrednjovjekovni Hrvati u Karantaniji nisu bili niti neko slavensko pleme niti "odlomljeni" (*versprengter*) dio nekog plemena, već turski govoreći avarski ratnički gornji sloj (*Oberschichte*), koji se tijekom VII. i VIII. stoljeća pomiješao sa slavenskim plemstvom i pri tome izgubio svoj jezik.² Korolarna tvrdnja koja iz toga proizlazi jest da Bijela Hrvatska ne dolazi u obzir za "pradomovinu Hrvata". Ime Hrvat po Kronsteineru dolazi iz turskog jezika kojim su govorili Avari i sastoji se od h'r "slobodan" i *vata "udarati, boriti se".³ Avari su, po Kronsteineru, izgradili u Karantaniji mrežu vojnih uporišta i u njima smjestili graničare. Njima je zapovijedao na pojednim odsjecima avarski ban, čije se ime zadržalo u Koruškoj (Faning/Baniče) i Štajerskoj (Fahnsdorf od *Bansdorf).⁴ Avarsko porijeklo tih ratnika-graničara vidi se i iz turskih naziva župan (spomenut već 777. god. kod Kremsmünstera, koji označava avarskog funkcionara) i gaziz/chaziz/kaziz ("prijatelji", možda slavenski plemići, koji su se uključili u obrambeni sustav). Uostalom, nastavlja Kronsteiner, ni imena vođa (5 braće i 2 sestre) hrvatskih plemena zabilježena u 30. glavi DAI nisu slavenska, već sadrže turske etimone.⁵ I imena "legendarnih 12 plemena Kraljevine Hrvatske" nose po Kronsteineru imena turkijskog izvora.⁶

Ukratko, teza o slavenskom pleмену Hrvata, koje je iz navodne "Bijele Hrvatske" sjeverno od Karpata krenulo na jug po Kronsteineru nije drugo nego "fantazija romantičnog tumačenja povijesti".⁷

Kronsteinerove lingvističke raščlambe umnogome je obeskrjepio turkolog Tietze.⁸ On upozorava da se mišljenje o avarskom kao turskom jeziku ne temelji ni na kakvom dokazu i da je to tek puka hipoteza, kategorički odbija Kronsteinerovo tumačenje imena Hrvat i ukazuje na to da mnoge posuđenice u turskim jezicima potječu tek iz islamskoga, arapskoga razdoblja. Tako npr. tatarsko *gaziz* potječe iz arapskoga *aziz*. Naprotiv, Tietze povezuje ime Hrvat s imenom protobugarskog vladara Kovrata. Dodali bismo da se Kronsteinerova napomena o turskom izvoru imena "legendarnih 12 plemena" Kraljevine Hrvatske temelji na nesporazumu. Kronsteiner se poziva na J. Šidaka, ali ovaj ne prihvaća tezu da bi ta plemena vukla korijen od osvajača-Hrvata.⁹

Wolfram¹⁰ je uglavnom pristao uz Kronsteinerova tumačenja vijesti o Hrvatima u Karantaniji, samo što on jače inzistira na Hrvatima kao društvenom

¹ O. Kronsteiner, *Gab es unter den Alpenslawen eine kroatische ethnische Gruppe?* Wiener slavistisches Jahrbuch (=WSJ), 24, Wien-Köln-Graz 1978 (Beiträge österreichischer Slavisten zum VIII. Internationalen Slavistenkongress Zagreb-Ljubljana 1978), 137-157.

² N. dj., 148, 155.

³ N. dj., 146.

⁴ N. dj., 148.

⁵ N. dj., 140-141.

⁶ N. dj., 155.

⁷ Na i. mj.

⁸ A. Tietze, *Kroaten ein türkisches Ethnonym*, WSJ 25, 1979, 140.

⁹ *Enciklopedija Jugoslavije* 4, 1965, 514.

¹⁰ H. Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Wien-Köln-Graz 1979, 89.

sloju. Po njemu se kod alpskih Hrvata ne radi nužno o “avarskom gornjem društvenom sloju”, premda je moguće da društveni sloj Hrvati vuče svoje ime iz turskoga. Hrvati su kao društveni sloj izborili oslobođenje od Avara, ali time “nije rečeno da su politički ovlaštene Karantanci sredinom 8. stoljeća bili isto-vjetni s tim Hrvatima”. Wolfram je prihvatio osnovnu Kronsteinerovu ideju o posebnom hrvatskom društvenom sloju, bar kao pokretaču borbe za oslobađanje Karantanije od Avara.

Još jače je ideju o Hrvatima kao društvenom sloju u avarskoj državi istaknuo 1985. W. Pohl.¹¹ Po njegovu mišljenju “ime Hrvat u avarskoj državi moglo bi biti neka vrsta namjesničkog naslova (*Statthaltertitel*) ili je ono označavalo onaj sloj konjanika koji je u ime kagana držao u podređenosti narodne grupe s periferije države”, pa “kad je avarska država propala, ime je izgubilo društveno značenje i moglo preći na cijelo pleme”.¹² To se po Pohlu u prvom redu odnosi na sjeverozapadni Balkan, a neko vrijeme i na krajeve sjeverno od Karpata, dok je u “širokom krugu” od Grčke do istočne Njemačke, u Koruškoj, Štajerskoj i Češkoj, a možda i u južnoj Rusiji, to ime dobilo bar regionalno značenje. Po Pohlu hrvatski mit o dolasku Hrvata iz Bijele Hrvatske pod 5 braće i 2 sestre o kojem saznajemo prema vrelu iz X. stoljeća teško da ima neke veze s odnosima u VII. stoljeću.¹³ Petero braće uspoređuje Pohl s petero sinova sinova bugarskoga vladara Kuvrata, sa srpskih 5 (!) plemena, tj. Srba, Zahumljana, Travunjana, Kanalićana i Narentana i s podjelom na 5 dijelova države kod zapadnih Turaka u VI. i Kazara u X. stoljeću.¹⁴ Ujedno Pohl upozorava na “upadljive paralele” hrvatskog i srpskog mita s vijestima o bugarskom vladaru Kuvratu i selidbe Bugarina Kuvera iz područja Sirmija prema Solunu¹⁵ i na “upadljivu” sličnost imena Hrvat i Kuvrat, ali upozorava “da se danas više ne može ići tako daleko kao Grégoire (...) koji je poistovjetio Kuvrata, Kuvera i Hrvata (vođu Hrvata)”.¹⁶

Nekoliko godina kasnije Pohl se ponovno pozabavio pitanjem etnogeneze Hrvata.¹⁷ Odustao je od važnosti broja 5 za stepske narode i umjesto toga dokazivao važnost brojke 7.¹⁸ Pohl ime Hrvat u VII. stoljeću tumači kao “društvenu oznaku” (a ne etnički naziv). Naziv Hrvat je u to doba značio “počasnu titulu (*Ehrentitel*) ili ime neke funkcije (*Würdenname*) ili grupe ratnika (*Kriegergruppen*) koji su na periferiji (avarske) države nadzirale pokoreno stanovništvo”.¹⁹

Pohl je pitanje etnogeneze Hrvata ponovno uzeo u razmatranje na zagrebačkom znanstvenom skupu, održanom 1989. god. U sažetku koji nam stoji na raspolaganju, on polazi od pretpostavke da su se oko 626. Slaveni sjeverozapadnog Balkana oslobodili avarskoga gospodstva i da nije nemoguće da su pri tome sudjelovale i odmetnute “avarske” konjaničke jedinice “na koje bi se moglo svesti hrvatsko ime”, kao i Slaveni iz avarske vojske. U Dalmaciji su od toga vremena živjele male slavenske skupine pod županima koje su imale ugovorno utvrđene odnose s Bizantom i obalnim gradovima. Te slavenske skupine nisu nosile neko posebno ime. Tek dolaskom Franaka stvaraju se veće teritorijalne jedinice pod slavenskim vojvodama (*duces*), a možda su tom prigodom došli i doseljenici iz kaganata. Ali, čak još ni Borna ne nosi naziv “dux Chroa-

¹¹ W. Pohl, *Das Awarenreich und die “kroatischen” Ethnogenesisen*, u: H. Wolfram-A. Schwarcz, *Die Bayern und ihre Nachbarn*, Teil 1, Österreichische Akademie der Wissenschaften (=ÖAW), Philos.-hist. Klasse, Denkschriften, 179. Band, Wien 1985.

¹² N. dj., 298.

¹³ N. dj., 296.

¹⁴ N. dj., 295.

¹⁵ N. dj., 294.

¹⁶ N. dj., 297.

¹⁷ W. Pohl, *Die Awaren*, München 1988.

¹⁸ N. dj., 265.

¹⁹ N. dj., 266.

torum”. Možda su hrvatsko ime nosili Bornini “pretorijanci”, koji su bili možda organizirani na avarski način. Na hrvatsku etnogenezu mogli su imati odlučujući utjecaj doseljenici, osobito male vojničke skupine, dijelom 626., a dijelom oko 800. godine.

Srodne misli iznio je još 1986. N. Budak.²⁰ Po njemu je Bizant imao pri utvrđivanju granica duž dalmatinske obale odlučujući utjecaj. Vijesti koje donosi DAI o ulozi Heraklija pri naseljavanju Slavena, o ulozi Konstantinova oca pri krštenju Slavena i pri postavljanju hrvatskih vladara mogle bi po Budaku imati istinitu jezgru, i to zato što je Bizant uz pomoć svoje mornarice mogao lako prodirati u unutrašnjost preko dalmatinskih rijeka (Cetina, Neretva) i gradova (Dubrovnik, Kotor). Budak dodaje da je i granica između banske i kraljevske Hrvatske duž rijeke Zrmanje mogla nastati još prije Aachenskog ugovora iz 812. god. Ukratko, etnogenezu slavenskih kneževina potaknuo je Bizant, koji je pri tome imao za cilj stvaranje političkih jedinica.

U prilog tezi po kojoj Hrvati u VII. i VIII. stoljeću nisu bili narod, već društveni sloj unutar avarskog kaganata Budak daje 2 argumenta. Prvi bi se nalazio u vijesti u DAI gdje se govori “o Hrvatima i ostalim slavenskim arhontima”. Po Budaku se ovdje uspoređuje Hrvate s vodećim slavenskim slojem. Drugi argument našao je Budak u carevu objašnjenju etimologije imena Hrvat. Naime, car tvrdi da “Hrvati” u slavenskom jeziku znači “oni koji imaju mnogo zemlje”. Budak podvlači da je “dakako jasno, da to nije slavenska riječ”, ali da je “ipak moguće da su Slaveni u Hrvatima, ako su ovi doista bili vladajući sloj, vidjeli one koji posjeduju mnogo zemlje”.

Ideja o Hrvatima kao društvenom sloju u avarskoj državi ima nekoliko slabih točaka.

Prije svega, ako je riječ o graničarima kao društvenom sloju, bez obzira jesu li oni još “Avari” ili već “slavizirani Avari” ili “Slaveni” njih bi se trebalo naći na svim graničnim predjelima avarske države. Pohl doduše tvrdi 1985. da se nakon propasti avarske države pojavljuju hrvatske skupine “u polukrugu (*Halbkreis*) oko nekadašnjeg središta kaganata”,²¹ a 1988. da se hrvatsko ime nakon propasti avarske države pojavljuje “kružno (*kreisförmig*) oko središta kaganata”.²² Ali - taj “krug” ne postoji. Tako se npr. ime graničara-hrvata ne pojavljuje na istočnom i jugoistočnom pograničnom području avarske države, osobito prema podunavskim Bugarima. Uostalom, Pohl se ograđuje čak i od “polukruga” jer dopušta da se u Češkoj i Koruškoj hrvatsko ime pojavilo tek oko 900. god.²³

Kako je nemoguće da bi se graničare avarske države nazivalo na nekim granicama na jedan način, (npr. “hrvati”) a na drugima na drugi način, to se pojavu imena Hrvat ne može objasniti njihovom graničarskom funkcijom. Usto, graničare-hrvate trebalo bi očekivati u prvom redu ondje, gdje je postojala jaka koncentracija avarskih graničara, tj. tzv. Wiener Becken gdje je postojala osobito izražena “militarizirana zapadna granična zona”.²⁴ Doduše, Pohl dopušta da ime “Hrvat” možda ne potječe od “grupe ratnika”, nego da ono može označavati nekog “namjesnika” (*Statthalter*), funkciju (*Würde*) ili počasni naslov (*Ehrentitel*). Ne bi li to trebalo pobliže pojasniti? Ovakav pristup nije prikladan za diskusiju. U svakom slučaju teza, da bi “Hrvat” početno označavalo namjesnika, funkciju ili počasni naslov postaje nejasnom i nedorečenom.

²⁰ N. Budak, *Die südslawischen Ethnogenesen an der östlichen Adriaküste im frühen Mittelalter* u: H. Wolfram-W. Pohl, *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*, Teil 1, ÖAW, Phil.-hist. Klasse, Denkschriften, 201. Band, Wien 1990, 129-136.

²¹ Pohl, n. dj. (bilj. 11), 294.

²² Pohl, n. dj. (bilj. 17), 264.

²³ Na i. mj.

²⁴ J. Szentpétery, n. dj. (bilj. B/51), 246 s daljnjom literaturom.

Pri tome, čini se, dodatni Budakovi argumenti ne mogu pomoći. Naime, prva vijest na koju se Budak poziva (“Hrvati i ostali slavenski arhonti”) odnosi se na događaje sedamdesetih godina IX. stoljeća. Zar je čak još sredinom X. stoljeća, kada je zabilježena ta vijest koja se odnosi na događaje sedamdesetih godina IX. stoljeća postojala takva razlika između Hrvata-vladara i njihovih slavenskih podanika? To je vrlo malo vjerojatno. Uostalom, postoje druga plauzibilnija tumačenja te neobične sintagme.²⁵ Isto vrijedi i za carevo objašnjenje imena Hrvata kao onih koji imaju mnogo zemlje. Najjednostavnije i po našem mišljenju očito ispravno objašnjenje već je odavno ponuđeno: riječ je o još jedneme od carevih bezbrojnih naivnih etimologiziranja.²⁶ Čini nam se neprihvatljivim pokušaj da se iz toga etimologiziranja izvuče tumačenje o strukturi društva u Hrvatskoj u X. stoljeću. Naime, trebalo bi pretpostaviti da je neki carski informator u Dalmaciji dobio obavijest od tamošnjih Slavena da među njima žive zemljišni veleposjednici koje Slaveni nazivaju Hrvatima. Kako je sredinom X. stoljeća hrvatska etnogeneza sigurno već dovršena, to bi značilo da je u to vrijeme naziv Hrvat označavao dvoje: a) sve pripadnike hrvatskog naroda i b) njegov bogat zemljoposjednički sloj.

II. Naša teza iz 1977. godine

Približno u isto vrijeme, kada je Kronsteiner dokazivao da Hrvati nisu došli u Dalmaciju iz Bijeke Hrvatske i da je etnogeneza hrvatskoga naroda tek posljedica razvoja u kasnom srednjem vijeku, mi smo sa svoje strane raščlambom vijesti iz glave 30. i 31. DAI dokazivali da je u glavi 30. zabilježena od pisca te glave prerađena hrvatska narodna predaja po kojoj bi Hrvati došli potkraj VIII. stoljeća nešto prije vladanja svoga vladara Porina (glava 30.) odnosno Porge (glava 31.), kojega smo u skladu s pretežnom većinom autora identificirali s Bornom.²⁷ Pri tome smo opetovano naglasili skepsu prema vjerodostojnosti vijesti hrvatske narodne predaje zabilježene u DAI, a 1984. u analizi vijesti o Hrvatima iz Popa Dukljanina i Tome Arcidakona došli do zaključka da je i ovdje riječ o dvama nepouzdanim vrlo kasnim izvješćima.²⁸ Zbog toga smo 1985. za sva ta 3 vrela (DAI, Pop Dukljanin i Toma Arcidakon) zaključili da su to “drugorazredna vrela čijim se podacima treba vrlo oprezno koristiti, i to samo ako su sama po sebi vrlo uvjerljiva (ali to je nepouzdan kriterij) ili ako su potvrđena drugim vjerodostojnim vrelima (ali, onda nam baš i ne služe)”,²⁹ a 1988. učinili još jedan korak dalje: ako su raščlambe istraživača koji su se bavili DAI - pa i naše - pokazale da su vijesti iz DAI umnogome nepouzdate (zbog nepouzdanosti narodne predaje i zbog intervencije sastavljača DAI), onda ne vidimo pravog razloga da povjerujemo upravo vijestima iz DAI da su Hrvati došli u Dalmaciju koncem VIII. stoljeća.³⁰ Dakako, da ovaj zaključak vrijedi ne samo za pitanje vremena dolaska Hrvata, nego i za bilo koju drugu tezu koja se temelji na DAI. Npr. ako se ne vjeruje u podatak o dolasku Hrvata iz Bijeke Hrvatske, ili o vođama Hrvata (5 braće i 2 sestre) zašto bi se nekom drugom podatku trebalo povjerovati? Zato što je uvjerljiviji? Ali, taj “uvjerljiviji” drugi podatak, da bi bio uvjerljiv, trebao bi se bar donekle provjeriti s nekim drugim suvremenim podatkom o Hrvatima iz VII., VIII. i iz početka IX.

²⁵ B. Grafenauer, *Sklabarhontes = “gospodari Slovanov” ali slovanski knazi?*, Zgodovinski časopis (= ZČ) IX, Ljubljana 1955, 202-219. Vidi i J. Koder, *Zu den Archontes der Slaven in De Administrando imperio* 29, 106-115, WSJ 29, 1983, 128-130, i primjedbu R. Katičića 130-131, s dodatnom literaturom.

²⁶ Tako npr. F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 236 spominje carevo objašnjenje imena Hrvat i Srbin kao “etimološke igrarije”.

²⁷ L. Margetić, *Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata*, Zbornik Historijskog zavoda Jugoslavenske akademije, vol. 8, Zagreb 1977, 5-88.

²⁸ L. Margetić, *Marginalije uz rad V. Koščaka “Pripadnost istočne obale...”*, HZ XXXV, (1983), 1984, 255-260.

²⁹ L. Margetić, *Još o dolasku Hrvata*, HZ, XXXVIII, Zagreb 1985, 227-240.

³⁰ L. Margetić, *Još o pitanju vremena dolaska Hrvata*, ZČ 42, 1988, 239.

stoljeća - a takvih podataka nema. Probleme najranije povijesti Hrvata treba rješavati na osnovi drugih vrela, a kako su ona neizravna, "istraživanje ne smatramo ni izdaleka zaključenim". Na prigovor jednoga od autora s kojim smo vodili diskusiju (Štih) da nismo odgovorili na pitanje odakle su došli Hrvati, napomenuli smo 1990. god.: "Čini se da je uopće veliko pitanje da li su Hrvati došli tek nakon dolaska Avara (...) pa onda i pitanje "odakle su došli dobiva posve drugi smisao".³¹

Prema tome kad smo 1994.³² u ponovnoj raščlambi vijesti iz glave 30. DAI došli ponovno do zaključka da analiza podataka iz te glave povezana s podacima iz glave 31. pokazuje da prema tamo zabilježenoj narodnoj tradiciji dolazak Hrvata treba locirati pred kraj VIII. stoljeća, onda se, dakako, nismo zauzimali za povijesnu istinitost te teze, već samo ponovnom filološkom raščlambom dokazivali što proizlazi iz vrela (a ne što je povijesna istina). Smatramo osobito poticajnim i korisnim diskusije Štiha³³ i Lončara³⁴, jer su se oni u svojim analizama usmjerili na izravnu i detaljnu analizu teksta vrela.³⁵

To se začudo ne može reći za diskusiju o našim stajalištima, koju je iznio ugledni austrijski povjesničar W. Pohl. Našim raščlambama iz 1977. on je uputio 3 zamjerke. Prva se sastoji u nepovjerenju u identifikaciju Porina-Porge s Bornom, druga u tome da u vrelima nema nikakvih vijesti "o putu cijeloga jednoga naroda sjeverno od Karpata do Jadrana", a treća, da naša teza pretpostavlja vakuum za VII. i VIII. stoljeće, a to da je neopravdano jer "se od VII. stoljeća treba svakako na Jadranu računati sa Slavenima".³⁶ Primjedbe nisu na mjestu. Identifikacija Porina-Porge s Bornom je samo jedan od elemenata našeg dokazivanja koje je kudikamo kompleksnije. Povezivanje narodne tradicije s koncem VIII. i početkom IX. stoljeća ne temeljimo samo na identifikaciji Porina-Porge s Bornom, već i franačkog vođe Kocila iz glave 30. s Kadolakom i na većem broju drugih upadljivih sličnosti povijesnih događaja povezanih s uništenjem avarske države i borbom Ljudevita Posavskoga s Francima, na što je, uostalom, već nebrojeno puta upozoreno u literaturi. Pohlova pak misao s tim u svezi da identifikacija Porina-Porge s Bornom "dopušta doduše da nestanu 2

³¹ L. Margetić, *O nekim pitanjima naše rane srednjovjekovne povijesti*, ZČ 44, 1990, 1, 119 i d.

³² L. Margetić, *Još o vijestima Konstantina Porfirogeneta o dolasku Hrvata*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU 36, Zadar 1994, 7-23.

³³ Radovi P. Štiha, o kojima je ovdje riječ, objavljeni su u ZČ 41, Ljubljana 1987, 529 i d. i 43, 1989, 112 i d.

³⁴ M. Lončar, *Porfirogenetova seoba Hrvata pred sudom novije literature*, Diadora 14, Zadar 1992, 375-448.

³⁵ Naš vodeći filolog R. Katičić, sklon je prihvatiti osnovne vijesti glava 30 i 31 DAI. U radu *Die Anfänge des kroatischen Staates u: Die Bayern und ihre Nachbarn*, Teil 1, Wien 1985, 299-312 = *Filološka razmatranja uz izvore o začecima hrvatske države*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 16, Split 1987, 77-92, Katičić obrazlaže da se mnogo toga u najranijoj hrvatskoj povijesti može lakše razumjeti, ako se prihvate vijesti iz DAI i tezu da je vojni plemenski savez Hrvata pri zauzimanju svoje nove domovine "ubrzio nakon pada Salone oko 614. god." (308) ušao u odnos federata Rimskog Carstva (*Anfänge*, 310; usp. *Filološka*, 90). Ustavno-pravni kontinuitet položaja Hrvata produžava se po istom autoru nakon Heraklija čak u doba Franaka jer još 821. god. franački car dodjeljuje po Borninoj smrti novog vladara "na traženje naroda". "Dakle, postojao je ustavnopravno utvrđeni populus Chroatorum kao politički subjekt" (*Anfänge*, 309; usp. *Filološka*, 87-88).

Potpunu šutnju o Hrvatima suvremenih (VII., VIII. i polovica IX. stoljeća) bizantskih i franačkih vrela Katičić objašnjava ovako: Bizant nije imao razloga da spomene hrvatske federate jer su se sve u svemu držali kako treba, odbijali Avere i puštali gradove (misli se na dalmatinske: L. M.) na miru (*Anfänge*, 311 = *Filološka*, 91). Šutnju franačkih vrela o Hrvatima za Karla Velikog i Ludovika Pobožnog Katičić objašnjava okolnošću što su Franci izbjegavali spominjati hrvatsko ime, jer je ono bilo "opterećeno savezom s Bizantom".

Je li ovo objašnjenje zadovoljavajuće? Teškoće ipak i dalje ostaju zbog potpune šutnje bizantskih i papinskih vrela o dalmatinskim gradovima. Moglo bi se i tu pokušati s tezom da je bizantska središnja vlast bila toliko zadovoljna s korektnim ponašanjem tih gradova, da nije imala razloga da ih bilo kojom prigodom spomene. Nije li ipak neki bizantski pisac mogao - onako usput - spomenuti bar neki dalmatinski grad. A nije lako shvatiti ni posvemašnju šutnju pape, koji npr. saziva 680. god. sinod u Rimu na koji dolaze biskupi iz Franačke, Britanije i, dakako, Istre, ali nijedan iz Dalmacije. Navodni odnos Hrvata kao bizantskih federata tek je pretpostavka do koje se dolazi samo na osnovi analogija, a ustavnopravni kontinuitet Hrvatska od Heraklija do karoliškog doba dokazuje se postojanjem hrvatskog imena dalmatinske plemenske kneževine. Kako se dux Chroatorum pojavljuje tek sredinom IX. stoljeća, to se hrvatsko ime (kao naroda ili države) u ranije doba može interpretirati na mnogo načina, npr. odnosom Hrvata-federata od Heraklija dalje, dolaskom Hrvata potkraj VIII. stoljeća, Hrvatima-graničarima koji etnogenezom postaju Hrvati, Hrvatima-trgovcima itd., ali ono ne može biti dokazom ni za jednu od tih teza.

³⁶ Pohl, n. dj. (bilj. 17), 263.

tamna stoljeća itd.” najblaže rečeno nerazumljiva je, pa neka ostane bez komentara.

U drugom i trećem prigovoru Pohl se obara na naše navodne tvrdnje koje su - u izravnoj suprotnosti s našim tezama. Naime, po njemu mi zastupamo tezu o “*Zug eines ganzen Volkes von nördlich der Karpaten*”. Međutim, na pitanje odakle su došli Hrvati nismo se uopće upuštali, a izričito smo zastupali tezu o dolasku hrvatskih četa (a ne naroda).³⁷ U nazočnost pak Slavena od VII. stoljeća dalje u Dalmaciji nismo, dakako, sumnjali, već smo, nasuprot tome, izričito istakli da je “avarsko-slavenski savez na zapadnom Balkanu trajao sve do pred kraj VIII. stoljeća”,³⁸ i da se u Dalmaciji “avarska dominacija ostvarivala putem predstavnika vrhovne avarske vlasti”,³⁹ koji su nadzirali “autonomno slavensko pučanstvo na jadranskoj obali”.⁴⁰ Kako ne vjerujemo u Pohlovu zlonamjernost, ostaje neobjašnjivim zašto je ugledni austrijski povjesnik tako i toliko iskrivio naše teze.

Željeli smo i ovom prigodom naglasiti da je vrlo udobno zaobići naše raščlambe DAI tvrdnjom da smo “odustali” od naših ranijih teza umjesto da se uđe u diskusiju s našim filološkim raščlambama na osnovi kojih smo došli do uvjerenja da se vijestima u DAI o dolasku Hrvata ne može pokloniti vjeru. Ozbiljna bi se diskusija trebala voditi na osnovi filoloških raščlambi teksta DAI, dakle unutar samog teksta DAI, jer je riječ o raščlambi teksta, a ne o “općim zakonitostima”, “općoj situaciji” i sl.

III. Pritsakova teza

Pritsak se također pozabavio pitanjem etnogeneze Hrvata.⁴¹ On polazi od teze da je avarska država bila konfederacija “političkih”⁴² plemena, s time da ta politička plemena nisu bila etničke cjeline, već zajednice povezane određenom svrhom. Političko pleme imalo je po Pritsaku na čelu vladara nasljednoga karizmatičkog roda (klana). Unutar pojedinog plemena postojala su 2 tipa karizmatičkih rodova, od kojih je jedan bio specijaliziran za vođenje ratova i politike i govorio jednim altajskim jezikom, a drugi se bavio međunarodnom trgovinom i bio iranskog porijekla.⁴³ Naime, nastavlja Pritsak, Avari, točnije rečeno Pseudo-Avari još su se na sjevernom Kavkazu povezali s iranskim “Alanima”,⁴⁴ a kada su uspjeli osvojiti nekadašnji gepidski teritorij trebali su im zbog bizantske pomorske premoći specijalisti za vođenje pomorskog ratovanja. Te se specijaliste nazivalo hunsko-bugarskim terminom saqlab>sqlaw. Za to su Avari upotrijebili “domaće” pogranično stanovništvo koje je govorilo jednim slavenskim dijalektom.⁴⁵

Pritsak ulogu Hrvata, kao i Srba, Obodrita i Moravljana vidi u trgovačkim djelatnostima.⁴⁶ Tako npr. za dalmatinske Hrvate on upozorava na to da su se prema DAI 31, 54-57 oni bavili trgovinom od Neretljana do Mletaka. Nadalje, broj hrvatskih plemena (vladarsko pleme i 10 županskih plemena) odgovara po njemu zapadnoturskom uređenju, s time da su npr. i glavari obiju glavnih ple-

³⁷ Margetić, n. dj. (bilj. 27), 83, gdje govorimo o “hrvatskim četama koje su (...) smijenile avarsku posadu” i 84: “Avari zamjenjuju svoje posade na zapadnom Balkanu s hrvatskim, a u centralnom dijelu Balkana sa srpskim četama”. Vidi i sažetak istoga rada na str. 87 (“*schiere croate*”) i 88 (“*compagnie*”).

³⁸ N. dj., 68.

³⁹ N. dj., 71.

⁴⁰ Na i. mj.

⁴¹ O. Pritsak, *Kroatien und Kroaten während des neunten Jahrhunderts: das Entstehen einer christlichen Nation u: Počeci hrvatskog kršćanskog društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća*, Zbornik radova II. međunarodnog simpozija o hrvatskoj crkvenoj i društvenoj povijesti, Split 30.IX-5.X.1985., Split 1990, 23-37.

⁴² N. dj., 27.

⁴³ N. dj., 28.

⁴⁴ N. dj., 29.

⁴⁵ Na i. mj.

⁴⁶ N. dj., 30.

mena Zapadnih Turaka imali naslov ch'u-pan, dakle isto kao i kasnije kod Hrvata (župan). Nadalje, da je i hrvatski naziv za vojskovođu, ban, potekao od avarskog naziva ban (od bayan).⁴⁷

Pritsak podvlači da se konkretne vijesti iz djela Porfirogeneta (DAI) ne protežu ranije od IX. stoljeća i da je on političku situaciju svoga vremena projicirao unatrag na Heraklija. Usto, on identificira Porina (DAI, 30, 90) i Porgu (DAI, 31, 21, 25) s dalmatinskim knezom Bornom.⁴⁸ Ujedno, Pritsak smatra da treba drukčije nego dosad shvatiti “pradomovinu” i “doseljenje” Hrvata.⁴⁹ Drugim riječima, on je u odnosu na vijesti iz DAI vrlo skeptičan, ne samo u pogledu Heraklijeve uloge, nego uopće u pogledu uloge Hrvata u odnosu na Avare: Hrvati nisu pobijedili Avare, već upravo obratno, Avari su se povezali s Hrvatima kao “trgovačkim plemenom” iranskog porijekla. Nakon što je Karlo Veliki srušio avarsku državu, našli su se i avarski trgovački (Hrvati) i pomorski (Slaveni) saveznici pred teškom zadaćom prilagoditi se novoj situaciji.⁵⁰ U vrijeme splitskih crkvenih sabora 925. i 928. god. oni su već uspjeli povezati razne interesne grupacije u Hrvatskoj (Hrvate, Slavene, Romane, ostatke Avara) u hrvatski narod, koji je ostao vjeran rimskoj liturgiji.⁵¹

Ipak, treba upozoriti na to da dokazi za dalmatinske Hrvate kao eminentne trgovce nisu uvjerljivi. Vijest u DAI 31, 54-57 po kojoj Hrvati trguju po Jadranskom moru - koja je Pritsaku jedini argument - treba povezati s prethodnom obvezom Hrvata prema papi da neće svoje brodove koristiti za ratne svrhe (DAI, 31, 49-54) osim ako ih netko ne napadne, a malo dalje u tekstu (DAI, 31, 71-82) sam Konstantin opisuje hrvatsku veliku vojnu silu. Po njemu Hrvati imaju 60.000 konja, 100.000 pješaka, većih brodova s 40 i manjih s 10 mornara posade, ali, nastavlja Konstantin, “sada” imaju Hrvati zbog unutrašnjih svađa mnogo manje konjanika, pješadije i brodova. Dakle, Hrvati su i po pričanju samog cara pisca vrlo jaka vojna sila uz jedino ograničenje što su se, po njemu, obvezali papi da pomorsku silu neće koristiti za napadačke vojne svrhe - a to je nešto posve drugo.⁵²

Što se, pak, tiče Borne, jedva da bi se moglo reći s Pritsakom da je on imao “pod svojom kontrolom najvažnija prometna središta, tj. područje Gačana na zapadu i Timočana na istoku” (?!). Usto, o Borni je sačuvano razmjerno mnogo vijesti - ali ni njega ni njegove pretorijance nikad se ne spominje kao Hrvate, premda je za to u vrelima bilo obilato prilike.

IV. Zaključak

Čak i mnogi najnoviji radovi sadrže tezu da je avarska katastrofa pod Konstantinopolom 626. god.⁵³ imala, uz ostalo, posljedicu da su se ovdašnji Slaveni

⁴⁷ N. dj., 31.

⁴⁸ N. dj., 32.

⁴⁹ N. dj., 33.

⁵⁰ N. dj., 29.

⁵¹ N. dj., 35-46.

⁵² Od mnogih ostalih pojedinosti s kojima se ne možemo složiti spomenimo samo Pritsakovu tvrdnju (n. dj., 36) da je splitski sabor postigao političko ujedinjenje jedinstvenog “Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije” (*das Königreich von Kroatien und Dalmatien*).

⁵³ U literaturi se takoreći bez protivljenja ponavlja da je navodni avarski neuspjeh pod Konstantinopolom god. 626. bitno oslabio avarsku vlast. Potpuna jednodušnost ne vlada. Usp. npr. P. Lemerle, *Quelques remarques sur le règne d' Héraclius*, *Studi medievali* 3, 1960, 347 i d. Mislimo da vrela govore u prilog Lemerleova shvaćanja. Tako Uskršnja kronika javlja da je avarski kagan dao poubijati slavenske posade potopljenih monoksila koji su neuspješno pokušali morskim putem osvojiti Konstantinopol. Slaveni su se zbog toga “vratili kući pa je zbog toga prokleti kagan bio prisiljen da se povuče i da krene za njima” (*Chronicon Paschale* ed. Dindorf, Bonnae 1832, 725). Ta se vijest doista ne može ni uz najsmioniju interpretaciju tumačiti kao “avarska katastrofa” ili “povijesna prekretnica”. Istina upravo upada u oči: Slaveni su se povukli u prvom redu zbog nedostatka hrane, koji je nužno morao gomile Slavena kudikamo više mučiti nego Avare. O tome F. Barišić, *Avarsko-slovenska opsada Carigrada 626*, *Godišnjak Balkanološkog instituta* 1, Sarajevo 1956, 294. A čak i vrlo oprezna stilizacija samovoljnoga slavenskog povlačenja u Uskršnjoj kronici popraćena je dodatnom sintagmom “neki su pričali” iz koje kao da proizlazi da, inače vrlo pouzdani pisac, koji je opsadi bio nazočan skeptično javlja ono što se pričalo po gradu, ali što nije njegovo

oslobodili avarske vlasti i nakon toga slobodno živjeli u malim slavenskim zajednicama pod svojim županima u ugovorno utvrđenim odnosima s Bizantom i dalmatinskim gradovima. Te male slavenske zajednice podijelio je po Budaku⁵⁴ još Heraklije dijelom duž riječnih tokova Zrmanje, Cetine i Neretve, a dijelom i uzimajući kao oslonac bizantske gradove Dubrovnik i Kotor - da bi ih na taj način mogao kontrolirati sa svojom mornaricom.

Mi smo 1977. dokazivali⁵⁵ i 1985. ponovili⁵⁶ “da je avarski neuspjeh pod Konstantinopolom 626. bio mnogo manji nego što se to obično misli i da on nije značio nekakvu prekretnicu”. Nadalje, 1977. dokazivali smo⁵⁷ i to 1985.⁵⁸ ponovili “da dalmatinski gradovi od VII. do pred kraj VIII. stoljeća nisu bili pod Bizantom” i naglasili da bi “jedan jedini ozbiljni i vjerodostojni podatak (ali dakako ne uopćena razmišljanja) pobio tu našu tezu”. Smatramo da ne može nikako biti slučajem da dalmatinske gradove i dalmatinske biskupe u to vrijeme ne spominju ni na izravni ni na neizravni način suvremeni bizantski, papinski ili bilo koji drugi izvori. O crkvi u Istri postoje podaci iz god. 628., 680. i 725., pa se upravo nameće pitanje što je to ometalo papu da pokaže bar minimalni interes za Dalmaciju, koja uostalom (crkveno) sigurno nije potpadala pod konstantinopolitanskoga patrijarha. Koščak je pobijao vjerodostojnost vijesti o nazočnosti dalmatinskih biskupa na Drugom nicejskom saboru 787. god. Te vijesti treba po njemu “uzeti s velikom rezervom”.⁵⁹ Tu je sabor po njemu “okupio jedino biskupe Carigradske patrijaršije”. Koščakov je pokušaj neuspjao jer su zapisnici s toga sabora vjerodostojni, pa je prema tome i nazočnost salonitanskoga, osorskoga, rapškoga i kotorskog biskupa na tom koncilu nedvojbeno. Ali - zašto prije 787. vrela šute o dalmatinskim biskupima? Papa je npr. 25. III. 680. god. sazvao crkveni sabor na kojem je sudjelovalo 125 biskupa iz bizantske Italije, langobardske države, iz Franačke, veći broj iz bizantske Istre - ali nijedan iz Dalmacije. Zar nije bilo nijedne jedine prigode kroz blizu 200 godina da papa obrati na bilo koji način pozornost na biskupe dalmatinskih gradova?

Za to isto razdoblje postoji u bizantskim vrelima ne baš mali broj vijesti o Istri, Raveni, južnoj Italiji itd. pa se ne može zaobići pitanje kako to da se ni carska vlast nije nijednom zainteresirala bar za neki dalmatinski grad i da to nije bilo gdje u nekom suvremenom vrelu zabilježeno. Mislimo da odgovor može biti samo jedan: dalmatinski gradovi nisu u to doba priznavali bizantski suverenitet, tj. Bizant nije u to vrijeme bio politički - a, dakako, još manje vojno - nazočan na istočnoj jadranskoj obali južno od Istre.⁶⁰

Ponovimo: o Hrvatima, o dalmatinskim gradovima i o bilo kakvoj političkoj ili vojnoj nazočnosti Bizanta u velikom dijelu VII. i VIII. stoljeća nema ni

uvjerenje. Uostalom, avarska konjica, i uglavnom avarska vojska u cjelini, jedva da je sudjelovala u borbama. Kagan je poslao u napad isključivo Slavene, koji su sa svojim monoksilima mogli pričiniti velike glavobolje braniteljima grada, ali opis opsade u Uskršnjoj kronici izaziva vrlo određeni dojam da neke prave opasnosti za grad nije bilo. Kagan je očito obećao Perzijancima da će sa zapada ugrožavati bizantske granice, ali je to obećanje ostvarivao “lijevom rukom”. Perzijska konjica koja se pojavila pred Konstantinopolom imala je također samo jedan zadatak, stvoriti pomutnju i nesigurnost na zapadnim bizantskim granicama, oslabiti Heraklijev pritisak na Perziju i prisiliti ga da se radi obrane grada vrati s istočne fronte. Ali, Heraklije je bio toliko uvjeren u razmjerno malu opasnost za svoj glavni grad, da je ostao na istočnoj fronti. “Pregovori” koji su vođeni od strane konstantinopolitanskih gradskih vlasti s kaganom bili su zapravo samo fasada iza koje se krila obostrana spoznaja da prave opasnosti od Avara nema, a zahtjevi kagana da mu se grad preda bili su samo dio psihološkog vođenja rata.

Ukratko, opsada Konstantinopola 626. god. nije bila posljedica ofenzive velikog stila. Ona nije završila nikakvim teškim avarskim porazom. Vidi Margetić, n. dj. (bilj. 27), 45: “Po našem mišljenju nema nikakvih dokaza da je upravo avarski neuspjeh pod Carigradom bitno oslabio avarsku vlast” i daljnji tekst na str. 45-46.

⁵⁴ Budak, n. dj. (bilj. 20), 130.

⁵⁵ Margetić, n. dj. (bilj. 27), 45-46.

⁵⁶ Margetić, n. dj. (bilj. 29), 240.

⁵⁷ Margetić, n. dj. (bilj. 27), 62-65.

⁵⁸ Margetić, n. dj. (bilj. 29), 240.

⁵⁹ V. Koščak, *Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925-928*, HZ XXXIII-XXXIV, 1980-1981, 298-300.

⁶⁰ Margetić, n. dj. (bilj. 29), 261-263; isti, *Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior - neka pitanja*, Historijski zbornik 47, 1994, 8-11.

najmanje vijesti iz bilo kojeg suvremena vrela, pa su sva razmišljanja o tome samo plod teškoća raskida sa starim tezama koje su prethodne generacije povjesnika izgradili na osnovi konstrukcija temeljenima na drugorazrednim, mnogo kasnijim nepouzdanim vrelima. Čim se novi istraživači temeljitije riješe starih klišeja, tim će njihovi rezultati biti pouzdaniji i uvjerljiviji.

D. PRIJEDLOG RJEŠENJA

I. Pitanja etimologije

1. Posvemašnja šutnja o Hrvatima u bizantskim, franačkim, papinskim, epi-grafičkim itd. vrelima sve do sredine IX. stoljeća prisilila je istraživače na pokušaj da saznaju više o hrvatskim počecima pomoću etimologije imena Hrvat kao naziva za hrvatski narod i imena 5 braće (Klukas, Lovelos, Muhlo, Kozencis i Hrovat) te 2 sestara (Tuga i Buga) koji su po Konstantinu Porfirogenetu (bez ikakve dvojbe na osnovi hrvatske narodne predaje) vodili Hrvate iz Bijeje Hrvatske u njihovu današnju domovinu - i, konačno, pomoću etimologije naziva hrvatskih časti, zajamčenih u povijesno doba (ban, župan).

Pri tim pokušajima treba strogo lučiti nekoliko problema. Etimologija naziva nekog naroda je jedno, a etnogeneza toga naroda drugo pitanje. Kod Hrvata je to posebno jasno uočljivo. Kad bi se i nedvomno ustanovilo odakle dolazi ime Hrvat, ostaje posve otvorenim pitanje etnogeneze Protohrvata odnosno sadržaja službe ili časti po kojoj je skupina "hrvat" dobila svoje ime. Pogotovu je to slučaj s preuzimanjem imena Hrvat u etnogenezi hrvatskoga naroda od IX. stoljeća i kasnije, kada pitanje etimologije naziva Hrvat još više gubi na značenju, premda i ovdje ostaje ne baš beznačajno pitanje kako je i zašto došlo do toga da je hrvatski narod prihvatio baš to ime.

Uostalom, prijedlozi etimologije koji su bar djelomično uvjerljivi, ne moraju se nužno suprotstavljati jedan drugome. Nema nikakva razloga ne prihvatiti razumnu pretpostavku, opetovano iznesenu u literaturi, da su neka imena tijekom stoljeća bila toliko popularna i privlačna da su ih pojedine skupine rado preuzimale kao svoje ime. Lijep primjer za takav slučaj je poznata vijest u Teofilaktu Simokati, po kojoj su neke skupine, koje su bježale s istoka na zapad pred pobjedničkim plemenima, preuzele ime Avar zato što je ono zvučalo "strašno". Zbog toga Teofilakt europske ("naše") Avare naziva "Pseudoavarima". Dakle, ako se dokaže da je ime Hrvat preuzeto iz fonda imena VII. stoljeća, to još ne znači da je time isključena vremenski ili prostorno udaljenija etimologija toga imena, jer je u tom slučaju riječ samo o "presađivanju" imena od jednoga na drugoga, pa trećega itd. nositelja toga imena.

2. Kao što smo već istakli, imena mađarskih plemena pribilježena u DAI potječu iz mađarske narodne predaje. Ona su utoliko dragocijenija što Konstantin nije imao nikakva političkog razloga da s njima manipulira u probizantskom duhu. Time je osigurano bar to što se, da bi se dobila povijesna istina, ne treba prethodno uklanjati one slojeve izvješća koji bi proizašli iz tendencioznosti pisca ili eventualno onoga koji je pribilježio informaciju, odnosno onog koji bi, možda, u carskom arhivu dobivenu informaciju preradio i pripremio za kasniju upotrebu. Dakako, da i ovdje ostaje posve otvoreno pitanje vjerodostojnosti narodne predaje. Naime, onaj koji daje informaciju prenosi i mijenja svjesno ili nesvjesno narodnu predaju u skladu s interesima svoje društvene sredine, to više što usmena predaja iz generacije u generaciju podliježe iz mnogih razloga bezbrojnim manjim i većim promjenama. Pa ipak, pri raščlambi problema najstarije mađarske povijesti (IX. stoljeće) narodna predaja sačuvana u DAI pokazala se korisnom. Mogu li se i etimološka istraživanja imena hrvatskog naroda,

hrvatskih vođa i hrvatskih časti pokazati korisnim? Da vidimo prije svega imena vođa. O tome u DAI piše ovo:

“U to su vrijeme Hrvati (Χροβάτοι) prebivali s druge strane Bagibareje, gdje su sada Bijeli Hrvati (οί Βελοχροβάτοι). Od njih se odvojio jedan rod, naime petero braće, Klukas (Κλουκάς), Lovelos (Λόβελος), Kozencis (Κοσέντζης), Muhlo (Μουχλώ) i Hrvat (Χροβάτοσ) te dvije sestre Tuga (Τουγά) i Vuga (Βουγά). Oni su došli sa svojom vojskom¹ u Dalmaciju i našli Avare itd.”²

Prilikom raščlambe imena mađarskih plemena, koja se spominju u DAI upozorili smo na to da se lingvistički 2 imena mogu svesti na finsko-ugrijsko, a ostala na tursko porijeklo. Što se pak tiče imena hrvatske braće i sestara, lingvisti su uglavnom složni barem u tome, da ta imena nisu slavenska. Sloga postoji i u tome da je riječ o narodnoj predaji.

Ali, već u pitanju, je li se ta imena odnose na vrijeme doseljenja Hrvata ili mnogo kasnije, sloge više nema. Grafenauer je upozorio na to da ta imena nisu odraz povijesnih činjenica, već se odnose na “poosebljena imena, ki so v času nastanka (...) sporočila (ali malo prej) obstojala na mestu, kjer je nastalo izročilo”.³ Grafenauer se pomalo nejasno izrazio o vremenu nastanka vijesti, ali na drugom mjestu on govori o plemenu Koseza koje je kod Hrvata postojalo “okrog leta 900”,⁴ dakle, ako smo dobro razumjeli, on misli da je izvješće o 5 braće i 2 sestre nastalo nešto ranije od Konstantina, jer sintagma “malo prej” vodi upravo početku X. stoljeća. “Mjesto gdje je nastala vijest” odnosi se očito na bizantsku Dalmaciju. Svakako se ne može izbjeći dojam da je “narodna predaja” uobličena ubrzo nakon prve pojave imena Hrvat u Dalmaciji isticala veliku ulogu Hrvata još u doba njihova dolaska u Dalmaciju dobrim dijelom i zbog značenja Hrvata u IX. stoljeću. Ali, i s tim ograničenjem vijest je važna, jer se u njoj ipak ističe da je prigodom “dolaska Hrvata” neslavenski element imao vrlo važnu ulogu.

Mikkola⁵ je 1927. god. pokazao da su Tuga i Vuga česta turska imena. Manje je uspjelo njegovo dokazivanje turskog porijekla ostalih imena. Ipak je on na kraju zaključio da su to avarska imena, jer je pretpostavljao da su Avari narod turskoga porijekla. Moravcsik⁶ u drugom izdanju svojih Byzantinoturcica iz 1958. god. nije sumnjao da su Klukas,⁷ Kozencis,⁸ Lovel,⁹ Muhlo,¹⁰ Vuga¹¹ i Tuga¹² imena turskoga porijekla, ali nije bio siguran da su ona upravo avarska pa uz svako ime dodaje: “(avarischer Herkunft?)”. On s tim ograničenjem prihvaća Mikkolino povezivanje Buge s turskim Βουγα i Tuge s turskim Τουγα (pa i Kozencisa s turskim Qoşunçi), dok uz nagađanje Mikkole da Klukas treba povezati s turskim Külük dodaje upitnik.

Oštir¹³ je u vrlo seriozno napisanom radu 1926./1927. god. dokazivao da su sva ta imena predslavenska i da se trebaju svesti na jezik predslavenskog stanovništva Zakarpaća, kao mješoviti proizvod predindogermanskog i tračkoga pri čemu se pozivao na DAI: “Porfirogenetovo poročilo pravi jasno da so Kozencis in drugi vodili Hrvate iz Bele Hrvške na jug; Bela Hrvška je bila vsekakor onkraj Karpatot”.¹⁴ Novija su istraživanja “austrijske škole” pokazala da nije

¹ Tako prevodimo λαός. Možda bi još bolje bilo prevesti s “družina” u smislu “vojna pratnja”.

² DAI, 142, 30, 60-66.

³ B. Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952, 502.

⁴ B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda I*, Ljubljana 1964, 384.

⁵ J. J. Mikkola, *Avarica*, Archiv für slavische Philologie, 41, Berlin 1927, 159.

⁶ Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, 2. ed., Berlin 1958.

⁷ N. dj., 161.

⁸ N. dj., 164.

⁹ N. dj., 178.

¹⁰ N. dj., 203.

¹¹ N. dj., 97.

¹² N. dj., 317.

¹³ K. Oštir, *K predslavanski etnologiji Zakarpatja*, Etnolog I, Ljubljana 1926/1927, 28-34.

¹⁴ N. dj., 3.

nimalo vjerojatno da bi Hrvati došli iz Bijele Hrvatske pa time uvelike dovode u sumnju Oštirove tvrdnje, a već je Skok naglasio da je njemu “vrlo vjerojatno mišljenje finskoga slaviste Mikkole koji imena vođa Hrvata kuša identificirati s avarsko-turskim ličnim imenima”.¹⁵ Najviše je nesuglasica izazvalo ime Kozencis, koje je Lessiak još 1923. izvodio (doduše ne previše uvjerljivo) iz avarske riječi quazak. Ne mogu se smatrati uspješnim ni pokušaj Ramovša (1925.) da se kosezi poveže s jednim langobardskim rodom, Vasmera (1925.) da ime potječe iz njemačkog Kasing,¹⁶ a pogotovu ne Kelemine (1950.) da bi kosezi dobili ime od casagium.¹⁷ Prijedlozi Grégoirea¹⁸ (poljska toponomastika) i Modestina (lička toponomastika) već su davno odbijeni. Mislimo da se može nazrijeti stanovita *communis opinio* (koliko je to uopće u znanosti moguće)¹⁹ da su imena braće i sestara, vođa Hrvata, turskoga porijekla. Ako tome dodamo da se nazive ban i župan najčešće s pravom povezuju s turskim častima (bajan>ban; župan>ch’u-pan)²⁰ i da se i u protobugarskim natpisima nalaze ó ζουπαν τάρκανος i ζωπαν²¹, a na jednoj čaši tzv. Atilina blaga (Nagyszentmiklós) naziv ζοάπαν čak 2 puta,²² onda je za Protohrvate razmjerno dobro i razmjerno uvjerljivo dokazana najuža povezanost s nekom od skupina turske provenijencije.

3. Ali, što je s imenom Hrvat? U objašnjenju toga imena najviše pristaša ima tzv. iranska etimologija. Osobito uvjerljivo djeluju imena, sačuvana na grčkim natpisima iz II.-III. st. n. e. nađenim u Tanaisu na ušću Dona: Χοροαθος i Χορουαθος.²³ Sobolevski²⁴ je 1921. element -at toga imena povezoao s iranskim etničkim nazivima i iransko porijeklo imena Hrvat 1922. branio dodatnim dokazom da je i ime slavenskoga plemena Veleta iransko, samo što je ovdje -at prešao u -et. Ali, je li to dokaz da je postojalo iransko pleme Hrvata? Vasmer se, koji je u tome pitanju zaslužen dobio mjesto vodećeg autoriteta, vidno kolebao. On je 1923. god.²⁵ predložio objašnjenje da je ime Hrvat nastalo ili iz iranske imenice *(fšu)-haurvata, Viehhüter, Viezüchter ili od *hu-urvata, prijatelj, ali je 1926. god.²⁶ predložio još jednu mogućnost: Hrvat je možda naprosto naziv roda Horvata, zabilježena kod ušća Dona, pa bi “prezime” hrvatskog roda Horvata prešlo kasnije na pleme Hrvata. Ali, Vasmer se 1958. god. vratio na etimologiju *(fšu)-haurvata.²⁷

Iransko-kavkasku tezu porijekla imena - pa i plemena - Hrvata pokušalo se poduprijeti i drugim dokazima. Tako se Dvornik još 1956. god.²⁸ zalagao za tezu da Hrvate i Srbe spominje na Kavkazu Konstantin Porfirogenet u djelu De ceremoniis²⁹ gdje u formularima pisma, koja se upućuju raznim vladarima stoji: εἰς τὸν ἄρχοντα τῶν κρεβατάδων ἤγουν τὸν λεγόμενον κρεβατᾶν, εἰς τοῦς γ’ ἄρχοντας τῶν

¹⁵ P. Skok, *Kako bizantski pisci pišu slovenska mjesta i lična imena*, Starohrvatska prosvjeta, N. s. I, 3-4, Zagreb-Knin, 1927, 189.

¹⁶ O svemu tome podrobno Grafenauer, n. dj. (bilj. D/2), 29 i d.; isti, *Hrvati u Karantaniji*, Historijski zbornik XI-XII, 1958-1959, 221 i d.

¹⁷ J. Kelemine, *Kazaz, kosez*, Slavistička revija 3, 1950, 464-465.

¹⁸ H. Grégoire, *L’origine et le nom des Croates et des Serbes*, Byzantion 17, 1944-1945, 88-118.

¹⁹ Vidi npr. L. Hauptmann, *Kroaten, Goten und Sarmaten*, Germanoslavica III, 1935, 344. On pristaje uz Mikkolino mišljenje utoliko što bi “Bijeli Hrvati prema tome bili miješana skupina naroda s turskim značajkama, i to hunškoga, bugarskoga ili avarškoga porijekla. U radu *Politische Umwälzungen unter den Slawen vom Ende des 6. Jahrhunderts bis zur Mitte des 9.*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 36, 1915, 263 i d. pristaje uz tezu da bi se riječ kosez moglo svesti na turski, a za samo ime Hrvat sklon je alansko-kavkasko-čerkeskom porijeklu.

²⁰ O tome vidi O. Pritsak, n. dj. (bilj. C/41), 131.

²¹ Moravcsik, n. dj. (bilj. D/6), 131.

²² N. dj., 18.

²³ B. Latyshev, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae II*, Petropoli 1890, 237, br. 430; 261, br. 445.

²⁴ Cit. prema H. Lowmianski, *Początki Polski II*, 1963, 136-137.

²⁵ M. Vasmer, *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven I*, Die Iranier in Südrussland, Leipzig 1923, 56.

²⁶ M. Vasmer, *Die Urheimat der Slawen u. W. Volz, Der ostdeutsche Volksboden*, Breslau 1926, 125-126.

²⁷ M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Band 3, Heidelberg 1958, 261.

²⁸ F. Dvornik, *The Slavs, Their Early History and Civilisation*, Boston 1956, 26.

²⁹ *De cer.* (bilj. B/33), 688.

Σερβοτῶν λεγόμενον Μαυροπαιδία, εἰς τὸν ἄρξοντα τοῦ Σαρβῶν, οἵτινες κεῖνται μέσον Ἀλανίας καὶ Τξαναρίας.³⁰ To je Dvornik ponovio 1962. i u svom komentaru DAI, 115 premda je, što se tiče 2 drugonavedenih formula Marquart još 1903.³¹ pokazao da je riječ ne o Srbima, već o “Crnim Ugrima” prema DAI, 170. Što se pak tiče Krevatades, u kojima Dvornik prepoznaje Hrvate, Grégoire je 1953. pokazao da nije riječ o Hrvatima već o Čerkezima, sa čime se s pravom složio Lowmiański 1963. god.³² Teoriju o iranskom porijeklu Hrvata doveo je do krajnjih granica Sakač 1949.³³ tvrdnjom da su Hrvati došli iz južnog Afganistana gdje su se oni nalazili još u VI. st. pr. Kr. o čemu da svjedoče natpisi u kojima se nalaze nazivi Harahvatiš (narod) i Harahvaiti (zemlje). Odanle su po Sakaču Hrvati došli u Ukrajinu, a kasnije u današnju Poljsku.

Znanstvenih pokušaja da se porijeklo naroda Hrvata traži u Iranu nije, kao što vidimo, izostalo, ali neki argumenti (Krevatadi sjeverno od Kavkaza i afganistanski Harahvatiš) nisu uvjerljivi. Zapravo se iranska teorija u biti ipak oslanja samo na ona dva natpisa o dva “Hrvata” iz II.-III. st. n. e. na ušću Dona. Što se pak tiče imena Velegezita Pritsak je uvjerljivo pokazao da je Velegezit prihvatljiva transkripcija hunskog bel-egeč.³⁴

Ipak, kako se osobno ime Horvatos na spomenutim natpisima odnosi na ušće Dona (dakle, u blizini “vanjskoga Irana”) i kako je nedvojbeno jedna od značajka iranskih naziva element -at, Lowmianski je zaključio da je “preostalo samo pitanje, kada, gdje i u kojim je okolnostima moglo doći do (...) recepcije imena?”³⁵

Ali, pri tome treba uzeti u obzir rezultate novijih raščlamba. Smatramo da su Kronsteiner i Pohl detaljno i uvjerljivo pokazali da je vrlo malo vjerojatno da su Hrvati došli iz Zakarpača. Kronsteiner je predložio rješenje po kojem se avarski gornji sloj u Karantaniji tijekom VII. i VIII. stoljeća pomiješao sa slaveniskim plemstvom i preuzeo slavenski jezik i zbog toga energično porekao postojanje pradomovine Hrvata u Bijeloj Hrvatskoj u Zakarpaču. Pohl je za sjeverozapadni Balkan također dokazivao da je do etnogeneze Hrvata došlo propadanjem avarske moći, koje je omogućilo da su se tamošnji avarski konjanici (koji su bili po Pohlu nositelji hrvatskog imena) povezali sa slavenskim jedinicama avarske vojske - dakle, i on je protiv dolaska plemena Hrvata iz Zakarpača, to više što se po njemu etnogeneza tih sjevernih Hrvata nije odigrala ranije (ili bar ne bitno ranije) od one dalmatinskih. Prisjetimo se da je i turkolog Tietze upozorio na lingvističku povezanost imena Hrvat s imenom protobugarskoga vladara Kovrata.

Za tezu o narodu Hrvata na području sjeverno od Kavkaza nezgodna je okolnost što smo o narodima s toga područja za razdoblje koje nas ovdje zanima, vrlo dobro upoznati iz raznih bizantskih i istočnih vrela. Kada bi na tom području postojalo u to vrijeme pleme Hrvata, ono ne bi moglo ostati nezapaženo. Ali, čak i natpisi o 2 Horovata s ušća Dona odnose se na osobna imena, a ne na narod Hrvata, pa ako i prihvatimo Vasmerovu tezu da je možda riječ o “prezimeni” roda Hrvata, još se uvijek nalazimo daleko od uspješnog rješenja, jer od roda do plemena (naroda) nije mali korak.

³⁰ N. dj., 687.

³¹ J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streitzüge*, Leipzig 1907, 39.

³² Vidi dobar pregled problematike u Lowmiański, n. dj., (bilj. D/24), 138-139.

³³ S. Sakač, *Iranische Herkunft des kroatischen Volksnamens*, *Orientalia Christiana Periodica* 15, 1949, 313-340.

³⁴ O. Pritsak, *The Slavs and the Avars*, *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo* XXX, (15.-21. aprile 1982) I, Spoleto 1983, 402-405.

³⁵ Lowmianski, n. dj. (bilj. D/24), 140.

II. Kuvrat (Krovat) - Hrvati

1. Ne bi li možda ipak trebalo pokušati upotrijebiti sugestiju Tietzea? Autori su se od XVIII. stoljeća dalje nerijetko vraćali na “neobičnu sličnost” hrvatskog imena i imena protobugarskog vladara Kovrata. Podsjetimo samo na Timona (1754.),³⁶ Howortha (1880. i 1882.),³⁷ Wirtha (1905.)³⁸ i od novijih Grégoirea.³⁹ Dok su raniji autori samo nabacili ideju o povezanosti Kovrata s Hrvatima (pa njihova sugestija nije drugo nego duhovita primjedba), dotle je Grégoire pokušao tu tezu osnažiti s podrobnom raščlambom. Grégoire je krenuo od lingvističke analize imena vođa Hrvata i vidio u imenu Lovelosa Lublin, Kozencisa Košice i sestre Buge - rijeku Bugu, a za Klukasa je predložio Krakov ili Glogan “ostavljajući po strani ostala imena”. Ali, Grégoire nije na tome stao. On je dokazivao da su Hrovat (iz DAI), protobugarski vladar Kuvrat (iz Nicefora, Teofana, Ivana iz Nikiu itd.) i Kuver (iz Čuda Sv. Dimitrija) jedna te ista osoba. Na to da ga upućuje uz ostalo okolnost, da se i Hrovat i Kuvrat i Kuver u odgovarajućim tekstovima suprotstavljaju avarskom kanu. Treba priznati da je Grégoire oštroumno zapazio mnoge sličnosti u vijestima o Hrovatu, Kuvratu i Kuveru, pa se njegova zapažanja čitaju s interesom, jer prelaze okvir standardnog nizanja činjenica i ne upadaju u olaku publicistiku. Uostalom, i Pohl⁴⁰ koji je u najnovije vrijeme eksplicitno odbacio neprihvatljive osnovne Grégoireove teze upozorio je ne samo na iznenađujuću sličnost imena spomenute trojice, već je dodatno podvukao i karakteristične paralelne elemente 3 priča: dijeljenje veće gentilne cjeline, prijelaz preko Dunava, borbe s Avarima, pobjeda nad njima, pokoravanje lokalnih slavenskih grupa i motiv “petero” ili “sedmero” braće. Pohl s pravom inzistira na legendarnosti vijesti o dolasku Hrvata iz Bijele Hrvatske i diobe 5 braće nakon Kuvratove smrti, s pravom odbija identificiranje Kuvrata s Kuverom, a sumnja i u to da bi Kuver bio Kuvratov sin. Nije li se Grégoire previše požurio s dopadljivim, ali povijesno neutemeljenim identificiranjem spomenutih triju ličnosti? I nije li zbog njegove brzopletosti olako napuštena podrobnija raščlamba Kuvratova odnosa s Avarima, koja bi možda pomogla da se uspješnije nego dosad utvrdi značenje Kuvratove protobugarske države za raspored novog odnosa snaga na području Panonije i današnje Ukrajine? Smatramo neophodnim da se problematika Kuvrata i njegove države ponovno podrobnije analizira.

2. Prije svega, da vidimo kako su vrela zabilježila ime spomenutoga protobugarskog vladara. Teofan ga naziva Krovat (Κρόβατος),⁴¹ Anastazije u svom latinskom prijevodu Teofana Crobatus,⁴² a Nicefor Kuvrat (Κούβρατος)⁴³ odnosno Kovrat (Κοβράτος).⁴⁴ Monogram prstena nadenog kod Malaje Pereščepine (koji se po svemu, čini se, odnosi na Kuvrata) Seibt je razriješio s Hobratos.⁴⁵ U Armenskoj geografiji njegovo je ime zabilježeno kao Hubraat (na drugom mjestu kao Hubadra),⁴⁶ a bugarska lista imena najstarijih vladara bilježi ga kao Kurt.⁴⁷ Ivan iz Nikiu govori o Ketradesu,⁴⁸ (ali se iz konteksta vidi da je riječ o našem Kuvratu).

³⁶ Timon, *Imago novae Hungariae II*, Beč 1754, 116 (cit. prema F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 236, bilj. 1.)

³⁷ H. Howorth, *The Spread of the Slavs*, Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 9, 1880, 221; 11, 1882, 224.

³⁸ A. Wirth, *Geschichte Asiens und Osteuropa*, Halle 1905, 252.

³⁹ Grégoire, n. dj. (bilj. D/18).

⁴⁰ Pohl, n. dj. (bilj. C/17), 265.

⁴¹ *Theophanis Chronographia* (= Teof.), ed. C. de Boor, Lipsiae 1883, 357, 12.

⁴² *Anastasii Chronographia Tripertita* (vidi bilj. D/1), 225, 30.

⁴³ *Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica* (2 Nic.) ed. C. de Boor, Lipsiae 1880, 24, 9.

⁴⁴ N. dj., 33, 18.

⁴⁵ Vidi Pohl, n. dj. (bilj. C/17), 438, bilj. 30.

⁴⁶ Vidi bilj. D/62.

⁴⁷ V. N. Zlatarski, *Istorija na p'rvoto b'lgarsko carstvo I*, Sofia 1918, faksimile na str. 379.

Taj Krovat-Kuvrat imenom doista uvelike podsjeća na Hrovati (Χρωβαῖτοι), tj. na ime naroda Hrvata i na Hrovata, jednoga od hrvatskih vođa.⁴⁹

3. O događajima vezanim uz spomenutog protobugarskog vladara izvještavaju vrela ovo:

a) Pod godinom 6171. (tj. 679. god. što treba ispraviti u 680. god.) piše Teofan ovo:

“U to je vrijeme došao narod Bugara u Traciju. Potrebno je (ovdje nešto) reći o ranijoj povijesti Unogundura Bugara i Kotraga. Sjeverno od Crnoga mora u Azovske močvare utječe vrlo velika rijeka Atel (= Volga), koja teče od Oceana kroz zemlju Sarmata. U nju utječe rijeka Tanais (Don), koja izvire iz Iberskoga klanca u kavkaskom gorju. Nakon sjedinjenja Tanaisa i Atela - koji se cijepa iznad spomenute Azovske močvare - teče rijeka Kufis i utječe pri vrhu Crnoga mora blizu Nekropila na brdovitom mjestu po imenu Kriuprosopon (Ovčja glava). Iz spomenute močvare protječe rijeci slično more i ulazi u Crno more kroz zemlju Bosfora i Kimerija (...). Na istoku rečene močvare prema Fanaguriji i Hebrejima, koji tamo žive, stanuju mnogi narodi, a od te močvare prema rijeci Kufis (...) nalazi se stara velika Bugarska i Kotragi, njihovi (tj. bugarski) plemenski srodnici.

*U doba Konstantina, onoga na zapadu, umro je Krovat, vladar Bugarske i Kotraga i ostavio 5 sinova. On im je naredio da se ne smiju razdijeliti pa će nad svima vladati i neće biti podređeni drugom narodu. Ali kratko vrijeme nakon njegove smrti oni su se podijelili zajedno s njima pripadajućom vojničkom pratnjom (λαός). Prvi sin, Batbajan poslušao je očev nalog i ostao do danas na djedovini. A drugi njegov brat, Kotrag, prešao je Tanais i smjestio se nasuprot prvoga brata. Četvrti i peti prešli su Dunav: jedan je ostao sa svojom vojskom u Panoniji-Avariji i podložio se avarskom kaganu, a drugi je priznao kršćansku vlast nastanivši se u Pentapolisu kod Ravene. Nakon toga je treći među njima, Asparuh, prešao Dnjeper i Dnjestar, smjestio se u Onklu (“Uglu”) i nastanio između Dunava i rijeka sjeverno od njega (...). Kako su se na taj način podijelili na pet dijelova i postali mnogo slabiji, došao je velik narod Kazara iz unutrašnjosti Verzilije u tzv. Prvoj Sarnatiji i zagospodario cjelokupnom zemljom do Crnog mora, pa je (tako) i prvi brat Batbajan, vladar Prve Bugarske, njima podvrgnut plaćanjem podavanja do danas”.*⁵⁰

b) Nicefor piše o Krovatu na 2 mjesta - najprije izvještava da je “Kuvrat, nećak Organa, vladar Unogundura, ustao protiv avarskog kagana i vojne jedinice, koje je imao uza sebe, sramotno potjerao iz svoje zemlje. On je odaslao Herakliju poslanstvo i sklopio mir s njime, koji je poštivao do kraja njihova života, a (Heraklije) mu je poslao darove i dodijelio mu čast patricija”.⁵¹

c) Nakon toga, u drugom izvješću Nicefor skraćeno priča uglavnom ono isto što i Teofan u navedenom odlomku. Nicefor ispušta uvodni zemljopisni dio; umjesto Kufis ima Kofis; ime prvog sina kod njega glasi Bajan (a ne Batbajan), a za sina koji je otišao u Panoniju navodi da je “ugovorno utvrdio odnose s tamošnjim narodom” (a ne da se podredio kaganu). U ostale razlike ovdje ne ulazimo.⁵²

d) O Kuvratu (Krovatu) izvještava i biskup Ivan iz Nikiu (druga polovica VII. stoljeća) ovo: “Ketrades (= Krovat) vladar Muntana (= Huna) i nećak Kvernaha (= Organa) u svojoj je mladosti bio kršten i odgojen u Konstantinopolu, u središtu kršćanstva. On je uzrastao na carskom dvoru i bio povezan uskim prijateljstvom s carem Heraklijem pa je to prijateljstvo trajalo sve do

⁴⁸ Vidi bilj. D/53.

⁴⁹ Vidi DAI 30, 65.

⁵⁰ Teof. (bilj. D/41), 356, 18-358, 11.

⁵¹ Nic. (bilj. D/43) 24, 9-15.

⁵² Nic. 33, 14-34, 19.

njegove smrti. On je, obasut njegovim iskazima pažnje, iskazivao odanost punu zahvalnosti njegovoj djeci i njegovoj udovici Marini. Zbog svetoga i živoga primljenog krštenja pobjeđivao je sve barbare i sve pogane. Navodno je podupirao prava Heraklijevih sinova i bio protivnik Konstantinu. Zbog tih su se glasina bizantska vojska i narod pobunili”.⁵³

e) Bez obzira na to, je li kod Malaje Pereščepine pronađen grob ili samo spomenik u čast Krovata, monogram tamo nađenog prstena treba prema najboljem živućem sfragističaru, W. Seibtu, razriješiti s “Hobratou Patrikiou”⁵⁴ - dakle, riječ je o našem Krovatu, za kojeg je iz drugih vrela znano da je od Bizanta dobio visoku čast patricija.

f) Vrijedi zabilježiti da među događajima iz 619. Nicefor priča i ovo: “Gospodar naroda Huna došao je sa svojim arhontima i kopljonoscima u Bizant i zatražio od cara pouku o kršćanstvu. Ovaj je to zadovoljno prihvatio, a rimski su arhonti posinili hunske arhonte i njihove žene božanskim krštenjem. Njega je (car) obdario božanskom poukom zajedno sa carskim darovima i častima. Naime, počastio je njihova vladara patricijskom časti i dobrohotno odaslao u hunsko obitavalište”.⁵⁵ Već se odavno vodi spor oko toga, je li ovdje riječ o Kovratu ili njegovu ujaku Organu ili pak o nekom kavkaskom vladaru. Tako je npr. Marquart 1903.⁵⁶ pomišljao na Avare u sjevernom Dagestanu, a 1911.⁵⁷ na Organa, ali se konačno odlučio za kavkaske Hune ili Heftalite. Zlatarski je 1918. u Niceforovu “gospodaru naroda Huna” vidio upravo Kubrata,⁵⁸ a Avenarius, slijedeći Gumileva i Artamanova, Organa.⁵⁹ Po svemu se čini da je Nicefor ovu vijest preuzeo iz nekoga drugog vrela, a ne iz onoga, odakle je preuzeo izvješće o Krovatovoj smrti i razlazu njegove djece. U protivnome bilo bi donekle teško objasniti zašto Teofan nije tu vijest preuzeo u svoju “Kronografiju”. Možda ni to predmnijevano Niceforovo vrelo nije spomenulo Organa, pa ga zato ne spominje ni sam Nicefor. Ako bi to bilo tako, onda bi vijesti o Organu i Krovatu bile dosta dobro usklađene. God. 619. Bizant je bio u velikoj stisci zbog avarskoga pritiska u područjima južno i zapadno od Dunava, pa je pokušaj privlačenja Organa mogao Bizantu i te kako dobro doći i uznemiriti Avare, osobito zbog uzdizanja Organa na čast patricija.⁶⁰ Vijest sama po sebi ne isključuje da je Organa i dalje ostao pod stanovitim avarskim vrhovništvom i da su avarske posade - svakako ne mnogobrojne - i dalje ostale u Organovoj zemlji. Ako je tom prigodom Organa ostavio svoga maloljetnog nećaka (i nasljednika) Krovata u Konstantinopolu kao taoca, onda bi Krovat u to vrijeme mogao imati oko 10 godina pa bi vrijeme nakon njegova povratka u svoju zemlju i izbacivanje avarskih posada početkom 30-tih godina bilo dobro usklađeno ne samo s općim prilikama u avarskoj državi u to doba, nego i s godinama samoga Krovata i njegove djece prigodom “razlaza”. Naime, u vrijeme svoje smrti Krovat bi imao nešto preko 50 godina. Dakle, postoji stanovita vjerojatnost da se Organa može povezati s Niceforovim “gospodarom Huna”.⁶¹

⁵³ H. Zotenberg, *Chronique de Jean, évêque de Nikiou* u: *Notices et extraits de manuscrits de la Bibliothèque nationale 24/1*, Paris 1883, 580. Usp. i. R. H. Charles, *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, London 1916, 197.

⁵⁴ Pohl, n. dj., (bilj. D/17), 438 bilj. 30 s dobrim pregledom problematike.

⁵⁵ Nic. 12, (bilj. D/43), 20-28.

⁵⁶ Marquart, n. dj., (bilj. D/31), 302.

⁵⁷ J. Marquart, *Die altbulgarische Ausdrücke in der Inschrift von Čatalar und die altbulgarische Fürstenliste*, *Izvestija Russkago Arheološkakago Instituta v' Konstantinopole* XV, 1911, 21.

⁵⁸ N. dj., (bilj. D/47), 94.

⁵⁹ A. Avenarius, *Die Awaren in Europa*, Amsterdam-Bratislava 1974, 154, 169.

⁶⁰ Primanje kršćanstva u ovome prikazu ne treba smatrati nekim osobito važnim događajem. Iz bizantske je povijesti poznato da su strani uglednici znali dolaziti u Konstantinopol i tamo primiti kršćanstvo, što ih nije nimalo obvezivalo da pri povratku u svoju zemlju čitavu ceremoniju shvaćaju tek kao puku diplomatsku gestu prijateljstva. Vidi npr. *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, ed. I. Thurn, Berolini et Novi Eboraci 1973, 239, 59-73.

⁶¹ H. Lauterbach, *Untersuchungen zur Vorgeschichte der Protobulgaren, nach einem Bericht bei Theophanes* u: F. Althelm-R. Stiehl, *Die Araber in der alten Welt* 4, Berlin 1967, 578 i d. tvrdi da se “dosad Kovratovo krštenje smatralo posljedicom avarskoga poraza pred Konstantinopolom u 627. god.” i da je do toga krštenja došlo “već

g) O Krovatu čitamo i u “Armenskoj geografiji” Ananija Širakacija u jednoj vijesti koja se odnosi na drugu polovicu VII. stoljeća. Po Armenskoj geografiji “od Hipsijske planine pobjegao je sin Hudbadrov (= Hubratov)” i “na tom otoku (tj. Peuke) nastanio se Asparhruk, sin Hubrata koji je pobjegao pred Kazarima iz Bugarskog gorja, potisnuo na zapad avarski narod i tamo se smjestio”.⁶²

4. Raščlamba vrela o Kuvratu-Krovatu

a) Gdje se nalazila Kuvratova Velika Bugarska? Teofanov je zemljopisni prikaz područja sjeverno od Crnoga mora nejasan što je imalo za posljedicu da se Velika Bugarska obično locira uz današnju rijeku Kuban i s obje strane Azovskog mora, ali bilo je i drukčijih mišljenja, npr. Marquarta.⁶³ Pitanje je u

pred 602. god.”. Zbog toga on misli da Kovrat, pri svojoj smrti prije 668. god. “bio u poodmakloj dobi”. Ako je Kovrat 602. god. “kršten u djetinjstvu” (ako je u to doba imao oko 10 godina) i ako je umro “667-8.” on je u vrijeme smrti morao doista biti “u poodmakloj dobi” - recimo, nešto preko 70 godina. Ako su Krovatovi sinovi došli na svijet početkom 30-tih godina, onda su oni prigodom svog razlaska nakon njegove smrti morali imati već blizu 40 godina. To nam iz raznih razloga izgleda prilično nategnuto. Uostalom, nije točno da se “dosad Krovatovo krštenje smatralo posljedicom avarskog poraza pred Konstantinopolom u 627. god.”, jer je već Marquart (vidi n. dj. u bilj. D/31, 7) tvrdio da je “Kubrat bio poslan od ujaka Organa bilo u doba Foke bilo početkom Heraklijeva vladanja”.

Pohl, n. dj. (bilj. D/17), 271 misli da bi gospodar Huna o kojem izvješćava Nicefor mogao biti Organa ili neki vladar kavkaskih Una. Tezu o Kuvratu Pohl ne spominje. U odgovarajućim bilješkama 22 i 23 na str. 437 Pohl nije sretne ruke. Pohl se za prvu tezu, tj. da je riječ o Organi, poziva npr. na Moravcsika, *Onoguren*, 71 i d. i na Lauterbacha, *Untersuchungen*, 578 ff., ali oni to vrela, *Nic.* 12, ne samo da ne raščlanjuju, nego ga uopće ni ne spominju. Što se pak tiče druge teze, tj. da je riječ o kavkaskim Hunima, Pohl se poziva npr. na Marquarta, *Streifzüge*, 21, pri čemu očito misli na drugo djelo Marquarta, *Die albulgarische Ausdrücke*, 21 i na Avenariusa, *Awaren*, 255, A. 15. Ali, Avenarius je (n. dj. bilj. D/59, 154 i 255) sklon tezi da je riječ o Organu. Pohl pri tome dodaje da Avenarius, “argumentiert, Kuvrat öhne kaum zweimal, um 720 und 735 zum Patrikos ernannt worden sein”. Manje je važan *lapsus calami* (umjesto “620” i “635” Pohl piše “720” i “735”), ali, ako se prethodno ne kaže, da se Avenarius ne slaže s tezom da Nicefor ovdje govori o Krovatu, onda je Avenarijsova argumentacija čitatelju neshvatljiva.

⁶² “Armenska geografija” prevedena je više puta (Patkanov još 1883. god., Marquart 1911. god.), u novije vrijeme od A. Maricqua, *Notes sur les Slaves*, Byzantium 22, 1952, 343. Dakle, Hipsijske planine i Bugarsko gorje po “Armenskoj geografiji” su identični. Obično se pomišlja na gorovito područje sjeverno od Kavkaza (npr. Pauly-Wissova, *Real-Encyklopädie der classischen Altertumswissenschaft VIII*, 2, 1715-1716, članak E. Kiesslinga). Drukčije Lauterbach, n. dj., (bilj. D/61), 612: “offensichtlich Jailagebirge der Krim” (?). To ne ide jer po Armenskoj geografiji (a i po Ptolomeju) Hipsijska planina leži na sjeveru u Sarmatiji. Smatramo da je riječ o sjevernim Jergenima između Dona i Volge.

⁶³ Marquart, n. dj. (bilj. D/31), 116. U prilog tezi da se središte Kuvratove države nalazilo između Dona i Kubana poteže se nerijetko još jedan argument. Naime, prema tzv. Imeniku bugarskih vladara, koji je sačuvan doduše u kasnom srednjovjekovnom prijepisu na ćirilici (Zlatarski, n. dj. bilj. D/47, 379-382) nakon prva dva vladara Avtohola i Irnika naveden je Gostun, “namjesnik” iz roda Ermi, a nakon njega Kurt iz roda Dulo. Iz toga se zaključuje, npr. Avenarius, n. dj. (bilj. D/59), 155 da su oba roda došla s istoka, tako da je Kurt potjerao s bugarskog teritorija (Don-Kuban) tursku dinastiju Ermi, a ne Avare, koji nisu mogli viadati tako daleko na istok. Ali, ta se teza protiv izričitog Niceforovog vijesti da je Kuvrat potjerao avarske posade. Usto, ona je nepotrebna, zato što je iz bizantskih vrela poznato da se među Avarima prilikom opsade Konstantinopola 626. god. nalazio i njihov vođa, “egzark” Ermicis, koji je 3. VIII. 626. na Polianskim vratima optužio građane da su ubili perzijske poslanike “koji su jučer jeli s kaganom” (*Chron. Pasch.*, n. dj. bilj. C/55, 723, 21-724, 1). Taj Avarin Ermicis na posve zadovoljavajući način dokazuje da je među Avarima bilo visokih uglednika s imenom, koje ih povezuje s rodom Ermi, tj. s Gostunom.

Zbog toga ne vidimo pravog razloga da odbacimo Niceforovu jasnu vijest kao tobožnju njegovu zabunu. Sumnjičenje nekoga teksta dopušteno je samo ako ne postoji uvjerljiva interpretacija prema sadržaju i obliku u kojem je tekst došao do nas. U protivnome se izlažemo opasnosti da tekst prilagodavamo prethodno zauzetoj koncepciji.

Dodajmo da upada u oči da područje vlasti Kurta-Kuvrata-Krovata, tj. područje Velike Bugarske, točno odgovara području vlasti naroda Kutrigura, koje je približno jedno stoljeće ranije igralo vidnu ulogu u ovome dijelu Europe. Tako Prokopije izvješćuje u IV, 5, 1 (O. Veh, *Prokop, Gotenkriege*, München 1966, 730) da je nekog hunski vladar imao 2 sina, Utigura i Kutrigura po kojima su se narodi pod njihovom vlašću prozvali. Dok Utiguri žive s istočne strane Azovskog mora, Kutriguri su se nastanili zapadno od Dona, s time da im bizantski car svake godine šalje darove, ali oni ipak pljačkaju bizantske krajeve i prelaze preko Dunava, tako da ih se, kako kaže Prokopije, može smatrati i saveznicima i neprijateljima (n. dj., 742, IV, 5, 23 i 740, IV, 15-16). Kada su se 550. god. zaratili Gepidi i Langobardi, Kutriguri su poslali Gepidima pomoć od 12.000 vojnika pred Hinalionom (n. dj., 852, IV, 14-15). Prema Agatiji (Vidi *Historica Graeci minores II*, ed. L. Dindorf, Leipzig 1871, 368-389) Zaberkan, kutrigurski kan žestoko je napadao Heladu, Trakijski Herones i opasno zaprijetio samom Konstantinopolu. Justinijan je uspio navesti utigurskog kana Sandilha da zametne između Utigura i Kutrigura borbu na život i smrt pa su nakon dugotrajnih neprijateljstava oba naroda toliko oslabila, da su morali prihvatiti vlast drugih naroda i čak izgubiti vlastito ime (n. dj., 391-392).

Kutrigure spominju i drugi pisci, npr. Menandar (*Excerpta de legationibus Romanorum*, ed. C. de Boor, Bonnae 1903, 458, 26-28) po kojem je avarski kagan Bajan poslao preko Save 10.000 Kutrigura, koji su pali pod avarsku vlast i dao im nalog da pustoše Dalmaciju. Prema n. dj., 196, 18-21 Bajan je zatražio da mu Justinijan plaća one godišnje novčane iznose, koje je ranije davao Kutrigurima i Utigurima. Ovamo treba prisloniti i n. dj. 443, 18-28, gdje se spominje Kotrager, avarski vazal koji nagovara Avare da ubiju antskog poslanika Mezamera.

novije vrijeme detaljnije ispitaio Lauterbach i uspješno dokazao da Teofanov Kufis nije Kuban, već Bug ili Dnjepr. On je uspješno locirao Nekropole koje je, pozivajući se na Teofanov opis bijega cara Justinijana I. i na Konstantina Porfirogeneta ispravno smjestio u Odeski zaljev. Kako i Teofan i Konstantin Porfirogenet smještaju Nekropole između Dnjepra i Dnjestra, Kufis bi trebalo još određenije identificirati s Bugom, to više što Teofan nešto dalje u tekstu izričito spominje Dnjepr. Malo je vjerojatno da bi isti pisac u istom odlomku za istu rijeku upotrijebio 2 različita imena, Kufis i Dnjepr. Isto to vrijedi i za Niceforov izvještaj. Kufis je dakle Bug, što je, uostalom, već odavno tvrdio Marquart. Pitanje je jedino, je li Bug zapadna granica Kuvratove države ili se ona širila i preko njega. U grčkome je tekstu upotrijebljen prijedlog ἐπί, koji ovdje može imati značenje “prema”, tj. u smislu zapadnog smjera granice Velike Bugarske, a ne u smislu “do”. Da je sastavljač teksta želio označiti Bug kao granicu, vjerojatno bi upotrijebio prijedlog μέτρον (ili možda neki drugi). Tako npr. nešto dalje u tekstu piše da su Kazari osvojili “cijelu zemlju do (μέτρον) Crnoga mora”. Zbog toga smo skloni u sklop Velike Bugarske uračunati i desnu stranu Buga. Istočna granica mogla bi biti rijeka Don, jer se za Asparuha javlja da je od velikih rijeka prešao Dnjepr i Dnjestar, ali ne i Don. Asparuhovo prelaženje manjih ukrajinskih rijeka, uključujući također i Bug nije u Teofana spomenuto iz razumljivih razloga.

b) Kada je Kuvrat potjerao avarske posade? Nicefor o tome izvještava⁶⁴ nakon vijesti da je Marija, Heraklijeva sestra, poslala avarskom kaganu darove s molbom da on oslobodi njezina sina koji je, kao što je poznato, bio avarski talac od 623. god. Nakon vijesti o Kuvratovu tjeranju avarskih posada,⁶⁵ Nicefor izvještava o Heraklijevu povratku s istoka 636. god.). Čini nam se da je najvjerojatnije da vijest o Kuvratu treba povezati s događajima o kojima izvještava Fredegar,⁶⁶ obično datiranim u 631.-2. godinu kada je nakon kaganove smrti došlo do žestokih razračunavanja između Avara i Bugara u zapadnom dijelu avarske države koja su rezultirala bijegom 9.000 Bugara u Bavarsku. Na zapadu su pobijedile avarske snage i istjerale Bugare, a na istoku je (možda nešto kasnije) došlo do obratnog rezultata, tj. nadjačale su bugarske snage pod vodstvom Kuvrata. Kuvrat je tom prigodom osnovao samostalnu moćnu bugarsku državu od Buga do Dona.

Međutim, smatramo da treba ponovno ispitati pouzdanost kronologije dolaska bugarskog vojvode Alceka u Italiju prema pričanju Pavla Đakona. Ponovimo da tzv. Fredegar u Kronici javlja da su u borbi oko prevlasti u avarskoj državi između Avara i Bugara pobijedili Avari te da je 9.000 Bugara pobjeglo u Bavarsku, gdje su po nalogu franačkog kralja Dagoberta zajedno sa ženama i djecom poubijani, izuzev “Alcioka, koji se sa 700 vojnika sa ženama i djecom spasio (pobjegavši) u slavensku marku (*in marca Vinedorum*), gdje je sa svojima ostao mnogo godina kod slavenskog vojvode Valuka (*cum Walacum ducem Vinedorum*)”. Obračun Avara i Bugara desio se, prema Fredegaru, “u toj godini” pa kako je prethodno najbliža spomenuta deveta godina Dagobertova kraljevanja, u literaturi se najčešće tvrdi da je riječ o 631./2. god.

Bugarskoga vojvodu Alceka (*Vulgarum dux Alzece*) spominje i Pavao Đakon. Prema njegovu pričanju Alceko je došao u Italiju kralju Grimoaldu i ponudio mu svoju službu. Kralj ga je uputio sinu Romualdu u Benevent koji je Alceka i

Dobiva se dojam kao da je Kurtova Velika Bugarska neka vrsta ponovno oživjele države Kutrigura. W. Tomašek, članak *Bulgari* i Pauly-Wissova, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft III*, 1899, 1041-1042 ime Kutrigura povezuje s turskim kötürğur (“slavni”), a Marquart, n. dj. (bilj. 57), 11-12 Kutrigure (Kuturgure) izvodi iz Kurt-urgur. Noviju etimologiju vidi npr. u H. W. Haussig, *Theophylakt's Exkurs über die skythischen Völker*, Byzantion XXIII (1953), Bruxelles 1954, 430.

⁶⁴ Nic. 24, 3-8.

⁶⁵ Usp. Pohl, n. dj. (bilj. D/17), 272.

⁶⁶ *Fredegar IV*, 72, Monumenta Germaniae historica (= MGH), Scriptores rerum Merovingicarum (= SRM), II, 1888, 157.

njegove vojnike smjestio na području koje je dotad bilo pusto. U Pavlovo doba ti su se Bugari još uvijek služili i vlastitim jezikom.⁶⁷ Kako je Grimoald bio langobardski kralj 662-71., to se obično uzima da je Alceko došao u Italiju oko 663. god.

Je li se Fredegarovo i Pavlovo izvješće odnose na istu osobu⁶⁸ ili je Pavlov Alceko "sin ili nasljednik" Fredegarova Alcioka"⁶⁹ ili je riječ o posve odvojenim pričama, tako da bi Pavlov Alceko bio možda onaj peti Kuvratov sin koji je s narodom došao u Italiju i stavio se u bizantsku službu, dok bi Fredegarov Alciok bio naknadni umetak u Kroniku, kojem se ne može pokloniti vjera?⁷⁰ Svakako su imena Alciok i Alceko toliko slična da se ne može raditi o slučaju. Ali, pomišlja se i na to da je možda Pavao to ime pročitao u "Fredegara" - ili se možda dogodilo obratno. Fredegarova i Pavlova priča dobro se popunjavaju: Alciok bježi iz Bavorske i živi dugo vremena kod slavenskog vojvode Valuka (Fredegar), a onda se pojavljuje u Italiji (Pavao). Bilo bi teško povjerovati da je riječ o istoj osobi, ako bi se prihvatilo veliki vremenski razmak od 631./2. do približno 663. god. Zar se doista vojvoda Alciok-Alceko nakon punih 30 godina odlučio na put u Italiju? To je razlog zašto se pomišlja na to da je Pavlov Alceko "nasljednik" Fredegarova Alcioka. Pa ipak, poznato je da je Pavlu kronologija najslabija strana. On je spajao vijesti raznih vrela bez obzira na njihov stvaran vremenski redosljed. Pavlova priča o Grimoaldu temelji se u prvom redu na lokalnoj usmenoj furlanskoj i beneventanskoj tradiciji, koju je on prepravio u skladu s jednom od osnovnih ideja vodilja njegova djela, tj. prikazivanja langobardskih vladara, kraljeva i vojvoda furlanskog porijekla u što boljem svjetlu. Grimoald je bio uzurpator na langobardskom kraljevskom prijestolju. On je ubio zakonita kralja Godeperta vlastitom rukom (*evaginati gladio eum vita privavit*),⁷¹ dok se kraljev brat Perctavit jedva spasio bijegom avarskom kaganu.⁷² Pri tome upada u oči kako je Grimoald od 647. god. beneventanski vojvoda (inače porijeklom iz Furlanije) uspio razmjerno lako nametnuti vlast cijeloj langobardskoj sjevernoj Italiji. Pavao Đakon vrlo teško uspijeva prikriti bezobzirnost kojom je Grimoald uklanjao prepreke koje su mu stajale na putu do prijestolja. Usto, Pavao za svaku Grimoaldovu nepoštenu akciju nalazi mnogo lijepih riječi kojima ga opravdava. Tako npr. Grimoaldov neuspjeli pokušaj ubojstva Perktarita Pavao popraća ovim riječima: "Tako je svemoguć Bog (...) spasio nevinog čovjeka (Perktarita) od smrti i sačuvao kralja - koji je bio sklon činiti dobro - od toga da ne počini nedjelo".⁷³ Nije li se dolazak Alceka u Benevent dogodio još mnogo ranije, tj. u vrijeme kada su Radoald i Grimoald postali beneventanski vojvode?⁷⁴ Pavao kaže da je Alceko došao Grimoaldu "u ona vremena, ne zna se zbog kakva razloga"⁷⁵ i da ga je Grimoald uputio svome sinu u Benevent - ali čitava priča lebdi nekako u zraku. O kojim se to "onim vremenima" radi u 29. glavi ako se u mnogo ranije, u 12. glavi opisuju događaji iz 669. god. a u 33. glavi Grimoaldova smrt u 671. god.? Priča o tome, kako su Radoald i Grimoald kao djeca otišli iz Furlanije i došli u Benevent⁷⁶ već je sama po sebi čudna - ali je nastavak još čudniji: Ajo je naslijedio oca Arechisa u beneventanskom vojvodstvu oko 642. god., ali, na-

⁶⁷ Pavao Đakon, *Historia Langobardum* V, 29 (MGH, *Scriptores rerum langobardicarum et italicarum*, Hannoverae 1878).

⁶⁸ N. dj. (bilj. D/67), 157, bilj. 5.

⁶⁹ Pohl, n. dj. (bilj. D/17), 270.

⁷⁰ Tako Zlatarski, n. dj. (bilj. D/47), 120.

⁷¹ Pavao Đakon, IV, 51.

⁷² Pavao Đakon, V, 2.

⁷³ Na i. mj.

⁷⁴ Pavao Đakon, IV, 46.

⁷⁵ Pavao Đakon, V, 29.

⁷⁶ Pavao Đakon, IV, 39.

stavlja Pavao, on nije bio duševno zdrav⁷⁷ pa je već njegov otac preporučio Langobardima da vojvodstvom upravljaju pridošlice Rodoald i Grimould. Braća su Aja “slušala u svemu kao starijeg brata i gospodara” (!). Ali, Slaveni su došli s velikim brojem brodovlja i utaborili se kod Siponta. Ajo je “za odsutnosti (!) Rodoalda i Grimoalda” napao Slavene i pri tome bio ubijen, a Rodoald je “čim je to saznao” došao na lice mjesta, razgovarao sa Slavenima i pobijedio ih “osvetivši tako Ajonovu smrt”. Pavao ističe malo dalje da je u Beneventu “vojvoda Raduald” umro nakon 5 godina i da ga je naslijedio Grimoald. Zar su doista beneventanski Langobardi prihvatili Rodoalda i Grimoalda bez ikakva otpora, poštivajući navodnu volju vojvode Arechisa - ili su se braća ugnijezdila u Beneventu pri čemu su im mogli pomoći i strani pozvani pridošlice pod Alcekom. Ako je Ajon bio duševno bolestan, nije li čudno da su se Langobardi od njega dali voditi u boj protiv Slavena? Kao naivan pokušaj davanja alibija djeluje okolnost da su u vrijeme kada je duševno bolestan Ajon vodio Langobarde, braća bila “odsutna” pa je, eto, Ajon slučajno poginuo. Velik dio nejasnoća i nevjerovatnosti Pavlove priče nestaje, ako se prihvati razumna pretpostavka da je Alceko došao sa svojim Bugarima u Benevent mnogo ranije na poziv Rodoalda i Grimoalda i tamo im kao šef njihove tjelesne garde pomogao da se riješe Ajona.⁷⁸ Takva interpretacija onemogućava nam da se poslužimo uobičajenom datacijom dolaska Alceka u Italiju o. 663. god. Za problematiku bugarsko-avarskih odnosa uporabivo je prema tome samo Fredegariovo izvješće.

c) Kada je Kuvrat umro? Teofan i Nicefor izvješćuju da se to zbilo “u vrijeme Konstantina na zapadu”, dakle između 641. i 668. Mnogobrojni pokušaji da se Kuvratova smrt točnije precizira nisu se pokazali uspješnim.⁷⁹ Ipak, kako se u Kuvratovu “grobu” našlo zlatnik Konstansa II. iz 647. možda bi se moglo razmak smanjiti na približno 650.-668.

d) Obratimo sada pažnju na “diobu” Kuvratovih sinova. Čudne li diobe! Prvi sin, Bajan, preuzima vlast nad cijelom državom, dok se ostala četvorica sele iz države na sve strane. “Četvrti” odlazi Avarima i priznaje vlast avarskog kagana, “peti” u Pentapolisu postaje podložnikom Bizanta, “treći”, Asparuh, smješta se na ušću Dunava, a “drugi”, Kotrig, prelazi Don i očito također napušta očevu državu. Mislimo da se ta neobična “dioba” svodi na to da je prvi sin pobijedio i rastjerao sve ostale. Neobično djeluje nabranje dijaspore sinova: prvi - drugi - četvrti - peti - treći, s time da se imena četvrtoga i petoga ne spominju. Nisu li barem četvrti i peti sin bizantska dopuna narodnoj predaji ili možda odraz želje Asparuhove “narodne predaje” da se uzdigne Asparuha kao najznačajnijeg Kuvratova sina?

Pojedinosti su dvojbene, djelomično legendarne, ali barem neki osnovni podaci su nedvojbeni: Kuvrat je u drugoj četvrtini VII. stoljeća osnovao Veliku Bugarsku, koja je uskoro nakon njegove smrti propala, a Asparuh je krenuo na zapad i postao osnivačem nove bugarske države. Zajedničko vjerovalno je Teofana, Nicefora i Ivana iz Nikiju nastalo je najkasnije potkraj VII. stoljeća, i to očito na osnovi narodne predaje podunavskih Bugara, kada su spomenuti događaji bili još svježiji u narodnom pamćenju jer je od njih prošlo jedva pola stoljeća. Ali, dok su vijesti o Kuvratu, Batbajanu i Asparuhu mogle biti kako-tako sačuvane u narodnom pamćenju podunavskih Bugara, vijesti o ostaloj Asparuhovoj braći nisu osobito uvjerljive. Nisu li one naknadno ubačene u narodnu predaju?

⁷⁷ Pavao Đakon, IV, 42.

⁷⁸ O. Pritsak, n. dj. (bilj. D/34), 393-394 također smatra da su Alciok i Alceko ista osoba, ali usporedbom Fredegara i Pavla Đakona dolazi do (po nama) manje sigurnog zaključka da je Marca Winedorum postojala i u Beneventu.

⁷⁹ Vidi Pohl, n. dj. (bilj. D/17), 437, bilj. 25.

Podatak o tributarnoj ovisnosti Batbajana od Kazara zabilježen je vjerojatno i u Bizantu kao sastavni dio tekućih političkih zbivanja: on plaća tribut “do danas”.

III. Arheologija i dolazak Hrvata

Utvdili smo da se Kuvrat oslobodio avarskih postaja 30-tih godina VII. stoljeća i da je bio utemeljitelj Velike Bugarske na području (približno) od Dnjestra do Dona, da je umro otprilike između 650. i 670. i da je njegova država ubrzo nakon njegove smrti postala ovisnom od kazarske države.

Što se događalo u samoj avarskoj državi u vrijeme Velike Bugarske, tj. u vrijeme vladanja Kuvrata i kraće vrijeme nakon njegove smrti, tj. približno 632.-668.? Izravnih pismenih vijesti nema, pa ne preostaje drugo nego da se oslonimo na “neizravne naznake” (idirekte Hinweise: Bóna).

U jednome od fundamentalnih djela moderne arheologije za avarsko doba, objavljenom 1955. god. László piše: “Od 630. god. (...) do 670. god. (...) područje naše domovine i južne Rusije činili su dio istoga carstva”.⁸⁰ Po njegovu mišljenju riječ je o “dvostrukom nomadskom kraljevstvu” s 2 sjedišta, jednim u Tépe, gdje je bilo sjedište glavnoga avarskog kagana i drugim (ovisnim od prvoga) blizu Poltave (Malaja Perešćepina).⁸¹

Na osnovi daljnjih analiza velikog broja arheoloških radova došlo se do spoznaje da je uobičajena podjela avarskog doba na Prvi (567. do 680.) i Drugi (680. do 804.) kaganat postala pregrubom pa je Bóna 1988. god. predložio ovu podjelu:

I. rano doba

1. vrijeme osvajanja (567.-600.),
2. vrijeme avarske velesile (600.-630),
3. “vrijeme stalnog naseljenja koje se proteže i na iduće razdoblje (630.-675./700.)”.

II. kasno doba

1. “Kasnom razdoblju pribrojavamo danas i vrijeme preobrazbe (*Umwandlung*), koje se ranije (zbog pojasnih ukrasa) uračunava u rano doba i koje se kasnije nazvalo srednjoavarskim. Bit promjene sastoji se u novoj kulturi, do koje dolazi 675. god. (...) i to preslojavanjem (*Überschichtung*) avarske države novim istočnim došljacima. Nalazi koji se odnose na nove doseljenike s istoka mogu se (još) dobro razlikovati od naslijeđenih oblika: 675.-700,

2. stapanje svega prethodnoga, nastanak stila grifona-vriježa na osnovi tehnike livenja bronce: 700.-720.”,

3. vrijeme klasične umjetnosti grifona-vriježa (720.-760.),

4. premoć kasne ornamentike grifona-vriježa (760.-804.) + arheološki još oko 25 godina.⁸²

Ako uzmemo u obzir da se nakon približno 675. god. može dokazati snažni val useljavanja u avarsku državu mongoloidnih rasnih tipova⁸³ - za razliku od vremena do približno 675. u kojem pretežu europski rasni tipovi -, povezan sa znatnim povećanjem područja na kojem se naseljava to novo “avarsko” stanovništvo, proizlazi da je nedvojbeno došlo do bitne promjene u strukturi avarskog društva, pa se zato s pravom govori o Drugom avarskom kaganatu. Tome treba pribrojiti još i bitnu izmjenu borbene taktike. U ranijem razdoblju (Prvi avarski kaganat) glavnu udarnu snagu avarske vojske čine konjanici sa snažnim

⁸⁰ László, n. dj. (bilj. B/51), 283.

⁸¹ N. dj., 284.

⁸² I. Bóna, *Die Geschichte der Awaren im Lichte archäologischen Quellen*, Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo, XXX, 1988, 440-441.

⁸³ Vidi sažeti prikaz u J. Kovačević, *Avarski kaganat*, Beograd 1971, 83-85.

oklopima, oboružani dugim kopljem za borbu izbliza s ojačanim šiljkom radi probijanja oklopa, dugačkim dvosjeklim mačem i tzv. refleksnim lukom. Tu glavnu udarnu snagu, te “prve europske vitezove” (Bóna) pratila je laka konjica savezničkih naroda turske provenijencije (Kutriguri, Bugari i sl.), kao i pomoćne čete podjarmljenih naroda, pješadije Slavena i Gepida.⁸⁴ U Drugom avarskom kaganatu težište prelazi na pokretljivu laku konjicu, a sve je više u upotrebi sablja s jednim sječivom.⁸⁵

Dodajmo ovdje jednu osobito izraženu razliku ranoga i kasnoga avarskog doba: ranije doba je karakterizirano ukrasima i dodatcima pojasnih garnitura koji su proizvedeni tiskanjem zlatnog i srebrnog lima na brončanim matricama, dok se u kasnom razdoblju prešlo na izradu brončanih ukrasa i dodataka pomoću kalupa za livenje, s time da sve više prevladavaju motivi stiliziranih grifona i vinove vriježe.

Vrijedi zabilježiti da se nesigurnost opaža upravo za vrijeme koje nas ovdje najviše zanima. Razdoblje od 630. dalje ima po Bóni donekle nejasnu značajku “stalno naseljenje” (*ständige Ansiedlung*), zaključna granica obuhvaća i iduće razdoblje, podvlačeći da se razdoblje od 630. god. “proteže i na iduće razdoblje” pa ga definira “630.-675-/700.” (!) Bilo kako bilo, razdoblje od 630. do 675. vrijeme je postojanja Velike Bugarske za Kuvratova života i jedno kraće vrijeme nakon njegove smrti.

Radovi Szentpéteryja objašnjavaju važnost god. 630. na nov i uvjerljiv način. Prije svega, on je 1987. god. utvrdio da je oko 630. god. došlo do promjene središta avarske države. Ono je, prema njegovim raščlambama, bila do 630. god. na jugoistočnoj obali Blatnog jezera kod mjesta Siófok, a nakon 630. god. između Dunava i Tise kod Kunbábonya. Nije riječ o pukoj zamjeni sjedišta, već o nečem mnogo dubljem.⁸⁶ God. 1989. Szentpétery je na osnovi znakovlja vlasti, u prvom redu zlatnih pseudokopča, uspješno dokazao da je oko 630. god. došlo ne samo do promjene sjedišta kaganata, već i do promjene dinastije.⁸⁷ Blizu Kunbábonya - jedinoga sigurnoga i dokazanoga kaganskog sjedišta za cjelokupno avarsko doba! - nalazila se i kaganova “družina” (tjelesna garda) koja je imala u blizini svoje grobište (Felsőpeszery ut.). Ne smije se izgubiti iz vida i činjenica da za razdoblje 630.-675., dakle za razdoblje koje se “odnosi točno na vrijeme jedne generacije” postoje kudikamo najbogatiji arheološki materijal od cjelokupnoga avarskog doba.⁸⁸ S druge strane, može li biti slučaj što za razdoblje od 567. do 630. nije sačuvan ni jedan kaganski grob? A ipak je to razdoblje vrijeme najveće moći avarske države u odnosu na Bizant, koji je bio prisiljen da na izvanredno težak i bolan način otkupljuje od članova Bajanove dinastije kakav takav “mir” plaćanjem golemih godišnjih novčanih iznosa, koji su teško opterećivali carsku blagajnu. Upravo se nameće zaključak da je nova dinastija, na koju upozorava Szentpétery, uništila one tragove prethodne dinastije do kojih je mogla doći, da bi na taj način učvrstila vlast i usput opljačkala grobove. To podsjeća na *damnatio memoriae* u rimskom carstvu, a neodoljivo podsjeća na bezbroj sličnih postupaka u daljoj i bližoj prošlosti (nakon što nova vlast pobijedi): prethodna je vlast oličjenje svega zla.

Vrijedi istaći još jednu okolnost. Iz prethodnog razdoblja Bajanove dinastije nije sačuvan čak nijedan “kneževski” grob u strogom središtu avarske države. Kneževskim se smatraju oni grobovi u kojima se kao dokaz vrlo visoke vlasti

⁸⁴ Bóna, n. dj., (bilj. D/82), 451.

⁸⁵ J. Szentpétery, n. dj. (bilj. B/51).

⁸⁶ J. Szentpétery, *Narod Bajana i Vostočno-Rimskaja imperija*, Vizantija i narody Central'noj Evropy VII-XII vv., Leningrad 1986, Bizánc és Közép-Európa népei a 7.-12. századok 121, 1987, 725.

⁸⁷ J. Szentpétery, *O pozdneavarskih i rannebolgarskih svjazjah*, u: *Die Protobulgaren in Ost-und Zentraleuropa VI.-X Jh.*, II Internationalkonferenz, Sumen, 21.-25. X. 1986, Sofija 1989, 117-128. (prema Szentpétery, n. dj. (bilj. B/51.), 268.

⁸⁸ Szentpétery, n. dj. (bilj. B/51) 239.

(one neposredno ispod kagana) našao zlatni mač. “Kneževski” se grobovi prethodne dinastije nalaze u širokom krugu oko središta države, udaljeni jedan od drugoga približno 100, 150, 80 i 100 kilometara.⁸⁹ Dobiva se dojam da su se ti grobovi sačuvali možda i slučajno. Naprotiv, razmjerno blizu kaganovu grobu nove dinastije došlo je do jake koncentracije ličnosti s kneževskim položajem (zlatni mač). Svi (!) se ti kneževski grobovi nalaze na udaljenosti ne većoj od 50-70 km od kaganova sjedišta i svi (!) strogo unutar područja Dunav-Tisa. Nije beznačajno da se “kneževi” sa zlatnim mačem nalaze razmjerno blizu jedan drugome i kaganovu sjedištu. Kao da je nova vlast budno pazila na to da najstrože središte avarske države bude pod sigurnim nadzorom i da kagan i “kneževi” ujedno po potrebi pomažu jedan drugoga.

Naprijed rečeno uvelike upućuje na to da se nova dinastija nije osjećala posve sigurnom, unatom nedvojbena bogatstvu. Nije li to posljedica borbe s prethodnom dinastijom koju je nova dinastija zaključila s potpunom pobjedom? Očekivalo bi se da je zbog oštre borbe nova dinastija zavladała oslabljenom i iscrpljenom zemljom. Ali, nalazi govore drukčije: već smo naglasili da nijedno avarsko razdoblje nije ostavilo tako bogate nalaze kao generacija iz 630.-675. god. To može, čini nam se, značiti samo jedno: borba s prethodnom dinastijom završila je razmjerno lakom pobjedom, zato što je nova dinastija dobila pomoć izvana, tj. s nekoga susjednog područja. Nije li očito da je Kuvrat snažno pomogao novoj dinastiji da se domogne vlasti i da je nova dinastija došla na vlast možda čak i izravnom Kuvratovom intervencijom. U prilog tvrdnji da je u avarskoj državi na vlast došla prokuvratovska dinastija bugarske provenijencije govori podudarnost znakovlja vlast nove dinastije (osobito zlatne pseudokopče) sa znakovljem u Kuvratovoj Velikoj Bugarskoj u Malaja Pereščepina (kagan) i Kelegijske hutora (“knez”).

S tim je u svezi još jedna okolnost koja upada u oči: u razdoblju 630.-675. god. nema ni najmanje vijesti o nekom avarskom napadu na Bizant, unatoč tomu što je Bizant proživljavao vrlo teške godine očajničke borbe s Arapima, koji su se pokazali kao kudikamo neugodniji protivnik od Perzije. Kakve li razlike prema prethodnom razdoblju 567.-630. u kojem su Avari i Slaveni preplavili golemo područja Balkana. A prilika za napad na Bizant bilo je u razdoblju 630.-675. god. čak još i više nego u prethodnom razdoblju. U ranije je doba Bizant doduše imao na istočnom frontu jaku i opasnu Perziju, ali u razdoblju od 630.-675. god. pojavio se neusporedivo jači i opasniji neprijatelj, Arapi koji je ukliještio Bizant s istoka i juga i oduzeo mu potpunu vlast nad morem, koja je bila stoljećima osnovni preduvjet njegova neprikosnovnog položaja velike sile. Palestina, Sirija, Egipat i Tripoli pali su u ruke Arapa isto kao i Cilicija i Armenija, a arapsko pljačkanje Cipra, Roda, Krete i Kosa 50-tih godina bilo je popraćeno prvim arapskim izravnim napadom na Konstantinopol. Pa ipak, avarska država ne iskorištava jedinstvenu mogućnost da proširi svoju vlast ili barem svoj utjecaj. Usto, Konstantin III. poduzeo je 658. uspješnu ofenzivu protiv Sklavinije između Konstantinopola i Soluna, a onda krenuo s velikom vojskom na zapad bez straha od iznenadnog avarskog napada i Arapima 660. god. oduzeo Afriku. Dakle, avarska država 630.-675. više nije neprijatelj, već susjed s kojim Bizant ima dobro uređene odnose. Konstantinov pohod na Sklavinije 658. god. koji nije izazvao nikakvu avarsku reakciju može se najjednostavnije objasniti podjelom interesnih sfera. Time se ujedno na zadovoljavajući način objašnjava i začuđujuće bogatstvo arheoloških nalaza upravo u ovo doba, s jedne i prividnu pasivnost avarske države, s druge strane. Bizant

⁸⁹ To su grobovi nalazišta u Kunmadaras, Novi Kneževac - Törökkanizsa Kunagóta (sva 3 istočno, odnosno sjeveroistočno od Tise) i Budapest - Csepel sjeverno, između Dunava i Tise, ne u neposrednom susjedstvu kneževskih grobova razdoblja 630.-675. Vidi Szentpétery, n. dj. (bilj. B/51), 236.

je imao sve razloge da Kuvratovu Veliku Bugarsku i avarsku državu pod novom prokuvratskom (dakle i probizantskom) dinastijom priveže uz sebe.

Kuvrat privlači pozornost još iz nekoliko razloga. Već smo istakli da ga Teofan zove Krovatos, a Anastazije Crobatos. Taj oblik njegova imena, ako se jako ne varamo, ne čini nikakve ozbiljne lingvističke zapreke povezivanju s imenom naroda Hrvati. Može se dakle postaviti teza da je nova dinastija i novi vladajući sloj u avarskoj državi u čast svoga velikog zaštitnika prihvatila ime “Hrovati” - “Horvati” - Hrvati, a da je taj novi vladajući sloj povjerio neka graničarska područja nadzoru graničara, koji su preuzeli nadzor nad stanovništvom određenih graničnih područja. Ti su graničari koji su se osjećali kao vladajući sloj na svom području, prihvatili isto ime, Hrovati - Horvati - Hrvati.

Ako prihvatimo tezu da se i vladajući sloj središta države nazivao “Hrovati”, otvara se pitanje, zašto je to ime nestalo kao ime naroda u tom središnjem dijelu države. Mislimo da se na to pitanje može dati zadovoljavajući odgovor. Naime, već oko 680. god. dolazi do novog preslojavanja u avarskoj državi novim doseljenicima koji ponovno bitno mijenjaju strukturu vladajućeg sloja u središtu države.

S druge strane, val novih doseljenika u avarsku državu poslije 680. god. obuhvatilo je područja, dotad nenaseljena Avarima, sjeverno od rijeke Leithe do Dunava i preko njega u današnjoj Moravskoj, zatim područje sjeverozapadno od rijeke Enns i široko područje oko Labe - ali ne i područje oko Mure u široj okolici Knittenfelda i ono sjeverno od Drave (a južno od austrijske Krke), tj. upravo ona područja nad kojima se do danas mogu ustanoviti brojni toponimi s hrvatsko-slavenskim značajkama.⁹⁰ Nadalje, novi val poslije 680. god. obuhvatio je i Slovačku, ali nije dodirnuo Zakarpaće⁹¹ gdje su do danas sačuvani brojni hrvatski toponimi. Također nema dokaza o nekom naseljavanju Avara na području rimske Dalmacije, već postoje jedino poneki tragovi u srcu Dalmatinske Hrvatske koje se ne može pripisati njihovom naseljavanju, već, eventualno, “avarskim nadzornicima” (bez obzira na to što bi to značilo).⁹² Ukratko, gdje god se pojavljuju toponimi s hrvatskim nazivima, tamo nema avarskog naseljavanja za vrijeme Drugog avarskog kaganata (a još manje Prvog). I još nešto: Krovatovce-Hrvate ne nalazimo na istoku i jugoistoku avarske države naprosto zato što nije bilo razloga da ih se postavlja prema Velikoj Bugarskoj (kao matičnoj zemlji) i prema Bizantu (kao prijateljskoj zemlji). Jedva da može biti slučaj da arheoloških tragova Drugog kaganata nema ondje gdje su potvrđeni hrvatski toponimi. Kolikogod se ovaj zaključak čini uvjerljivim, on je ipak marginalne važnosti za dokazivanje barem “polukruga” oko središta avarske države, jer se naseljavanje pograničnih četa Hrvata odigravalo pod okolnostima o kojima nisu sačuvani nikakvi pismeni tragovi. Ako je čak i dolazak velike grupacije novog stanovništva koncem VII. i dalje, unatoč jasnim i bogatim arheološkim nalazima zbog nedostatka pisanih vrela ostao umnogome obavijen nejasnoćama, onda to *a fortiori* vrijedi i za graničare Hrvate, o kojima nema arheoloških nalaza koji bi ih mogli kako tako identificirati.

Ostaje još pitanje, jesu li ti Hrvati-graničari govorili nekim turskim jezikom, npr. bugarskim, ili slavenski. Mislimo da na to pitanje može odgovoriti Pritsakova raščlamba protobugarske riječi saqlaw>sqlaw (plural sqlaw-in), tj. Slaven, Slaveni u smislu graničara.⁹³ Pritsak interpretira vijesti Ibn Khurdā dheba da se Kuvrata nazivalo i “vladarem Slavena”, tj. vladarom graničara⁹⁴ i dodaje da su i u kazarskoj državi postojali Slaveni-graničari.⁹⁵ Prema tome, graničari koji su

⁹⁰ To su Nagykörs-Szundok, Kecskemét-Sallay út, Kecel i Tiszaalpár-Várdomb.

⁹¹ Lj. Hauptmann, *Dolazak Hrvata*, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, 88-120.

⁹² Margetić, n. dj. (bilj. C/27), 71-72.

⁹³ Pritsak, n. dj. (bilj. D/34), 407. Slaven je značilo ili čuvar, graničar ili uvježbani rob.

⁹⁴ N. dj., 400.

⁹⁵ N. dj., 401.

se u doba Kuvrata-Krovata smjestili na nekim osjetljivim rubnim područjima avarske države i koji su se u čast svoga vladara nazvali Krovati-Hrvati, govorili su još u Kuvratovoj državi slavenski. Dakle, priča narodne tradicije zabilježena u glavi 30. DAI o dolasku Hrvata koji pobjeđuju u Dalmaciji Avere ne samo da je pogrešna s obzirom na “pradomovinu”, već i s obzirom na mjesto pobjede nad Avarima. Nezamislivo je da bi Hrvati u vrijeme Bajanove dinastije mačem u ruci prokrcili put kroz avarsku državu i Dalmaciju i *tamo* vodili sudbonosne borbe s Avarima - koji nisu u to doba naselili čak ni područje između Save i Drave.

U narodnoj predaji zapisanoj u 30. poglavlju DAI možda se krije uvelike iskrivljena smjena dinastija u avarskoj državi 30-tih godina. “Slavizirani” graničari-Hrvati možda su se mutno sjećali da su se jednom prigodom, tj. u vrijeme dolaska “Kuvratovaca” - borili protiv Avara. Oni su se, čini se, nešto bolje sjećali mnogo kasnijih borba s Francima i tu je doista narodna tradicija već donekle bliža povijesnoj istini (Porga-Porin = Borna; Kociles-Kalodah i sl.), ali se i tu povijesna stvarnost jedva nazire. Tako npr. velika uloga pape u životu Hrvata počinje zapravo tek s Branimirom, a to je i razumljivo, ako se uzme u obzir okolnosti pod kojima je Branimirova Hrvatska došla u tako neposredne i duboke odnose s papinstvom.⁹⁶ Usput možemo dodati da je u drugoj polovici XI. stoljeća ponovno došlo do neposrednih i dubokih odnosa Hrvata i pape, ali u potpuno drukčijim okolnostima.⁹⁷

E. ZAKLJUČCI

Radi provjere vjerodostojnosti vijesti Konstantina Porfirogeneta o Hrvatima u ovome se radu prethodno razmatraju vijesti toga pisca i njegova oca, Lava Mudroga (iz “Taktike”) o Mađarima (i Šlavenima). Utvrđuje se da su vijesti iz “Taktike” o Mađarima vjerodostojne, dok je to mnogo manje slučaj s vijestima Konstantina, poteklim iz mađarske narodne predaje - premda je prošlo jedva pola stoljeća od dolaska Mađara u Panonsku nizinu do pisanja Konstantinovih vijesti. Analiza pokazuje da i vijesti o imenima mađarskih plemena koja su došla koncem IX. stoljeća treba s oprezom prihvatiti utoliko što njima, uz ostalo, narodna predaja nastoji dokazati legitimitet Arpadovića. Osim toga prve vijesti o mađarskim pothvatima odmah nakon dolaska Mađara ukazuju na to, da je domaći vojni i civilni element jugoistočnog dijela Velike Moravije bio važan faktor u etnogenezi mađarskog naroda.

Nakon toga pristupa se analizi i ocjeni nekih novijih teorija o etnogenezi hrvatskoga naroda. Prije svega ukazuje se na korisne elemente shvaćanja novije “austrijske škole” (Kronsteiner, Wolfram, Pohl - od naših Budak), po kojoj su rvati bili u avarskoj državi društveni sloj, a ne pleme ili narod pa se pomišlja na graničare raspoređene u krugu oko središta avarske vlasti. Austrijska škola osobito naglašava da ti hrvati-graničari nisu došli iz Bijele Hrvatske ni kao sloj graničara, a još manje kao već formirani narod. Nakon sloma avarske moći hrvati-graničari po shvaćanju spomenutih autora uz pomoć slavenskih četa oslobađaju se avarske vlasti pa se u IX. stoljeću u Dalmaciji, i to najprije u Lici, postupno stvara hrvatski narod i hrvatska država.

Prikazuje se ukratko i osnovne postavke teze pisca ovoga rada iz 1977. god., dopunjenih u više radova do 1994. god. po kojima bi iz vijesti glave 30. i 31. DAI proizlazilo da bi Hrvati došli u Dalmaciju tek potkraj VIII. stoljeća. Is-

⁹⁶ L. Margetić, *Branimirov natpis iz 888. i međunarodni položaj Hrvatske*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 40, Zagreb 1990, 17-37.

⁹⁷ O tome smo više puta pisali, prvi puta u L. Margetić, *Odnosi Petra Krešimira i pape prema Korčulanskom kodeksu*, VAHD LXXIV, Split 1980, 219-238.

pravnost te teze ovisi o vjerodostojnosti Konstantinovih vijesti, u koju autor međutim nije uvjeren.

Konačno, autor prikazuje teoriju O. Pritsaka po kojoj su Hrvati karizmatički klan trgovaca iranskog porijekla, koji su se priključili karizmatičkim ratničkim turskim klanovima, Avarima, i smjestili na trgovačkim putovima avarske države. Autor ne smatra Pritsakovu tezu prihvatljivom, osobito za dalmatinske Hrvate koji su se naselili u zaleđu dalmatinskih gradova i otoka, tj. u području koje ne leži uz neki značajniji trgovački put.

Autor prelazi na etimologiju imena legendarne braće i sestara koji su po glavi 30. DAI doveli Hrvate u Dalmaciju i prihvaća tezu Mikkele da su ta imena najvjerojatnije turskog porijekla, osobito Tuga i Buga. Turskog (tursko-bugarskog) porijekla su po mišljenju istaknutih turkologa (npr. Moravcsik) i nazivi časti ban i župan, a prema turkologu Tietzeu i samo ime Hrvat, koje on povezuje s imenom bugarskoga vladara Kuvrata.

Uzimajući u obzir povezanost naziva i imena hrvatskoga vladajućeg sloja s turskim i tursko-bugarskim nazivima i imenima kao i nedvojbenu etimološku povezanost imena Kuvrat (koje prema najstarijem vrelu, Teofanu, glasi Κρόβατος, a prema latinskom prijevodu Anastazija *Crobotus*) i imena Hrvat (Χροβάτοι) autor u diskusiji s drukčijim stajalištima sprovodi raščlambu raspoloživih vijesti o Kuvratu i njegovoj Velikoj Bugarskoj i utvrđuje:

1) Da se Velika Bugarska protezala od područja sliva Buga do područja sliva Dona,

2) Da je Kuvrat, osnivač Velike Bugarske umro prije 668. god., a da njegovu akciju tjeranja avarskih posada, tj. oslobođenja od avarske vlasti, treba datirati s tridesetim godinama VII. stoljeća,

3) Da su nove analize avarskih arheoloških nalaza pokazale da između ranog avarskog doba ("Prvi avarski kaganat") i kasnoga ("Drugi avarski kaganat") treba umetnuti prijelazno razdoblje otprilike od 630. do 675. god.,

4) Da su glavne značajke toga prijelaznog razdoblja u tome što je oko 630. god. došlo do promjene dinastije u avarskoj državi i što su upravo u tom razdoblju kudikamo najbogatiji arheološki nalazi, koji obuhvaćaju uz ostalo jedini siguran grobni nalaz jednog kagana. Usto, grobni nalazi vodećeg sloja u to vrijeme dokazuju nedvojbenu povezanost s nalazom u Malaja Pereščepina kod Poltave, gdje je nađen Kuvratov grob ili barem spomen-mjesto u njegovu čast. Ta se nedvojbeno povezanost očituje u identičnim oznakama vlasti položaja vladajućeg sloja, u prvom redu pseudokopčama.

5) Da zbog takvog bogatstva nalaza nije više moguće govoriti o nazadovanju avarske države i avarskog društva u tom razdoblju - bez obzira na to pripisuje li se to nazadovanje navodnom avarskom "sramotnom porazu" pod Konstantinopolom 626. god. ili borbama oko prijestolja oko 630. god.

6) Da sve to ukazuje na to da je Kuvrat, oslobodivši Veliku Bugarsku od avarske hegemonije, uspio nametnuti avarskoj državi vladara (kagana) orijentiranog ne samo prokuvratovski nego i - zbog Kuvratovog prijateljstva s Bizantom - ujedno probizantski. To je ujedno i objašnjenje bogatstva arheoloških nalaza, koje prije upućuje na procvat avarske države u tom razdoblju.

7) Da se vladajući sloj u avarskoj državi u tom razdoblju najvjerojatnije nazvao u čast Kuvrata-Krobata svoga velikog zaštitnika "Krobatovci" (Hrvati). Graničari u području današnje Poljske i današnje Like-Dalmacije u Hrvatskoj, a možda i u Karantaniji kao dio vladajućeg sloja nad podređenim stanovništvom, nazivali su se također "Krobatovci" (Hrvati).

Međutim, ubrzo nakon Kuvratove smrti Velika Bugarska priznaje vlast Kazara, a u avarsku državu slijeva se veliki broj došljaka s istoka koji se naseljavaju u središtu države, gdje se zbog toga gubi ime "Krobatovci" za vladajući sloj. Taj novi istočnjački sloj naseljava i šire područje oko središta. I u tom širem

graničarskom području pronađeni su arheološki nalazi koji nedvojbeno upućuju na njih. Ali, takvih arheoloških nalaza nema upravo ondje gdje su se bili ranije naselili Krovatovci (Hrvati)-graničari. Na graničarskim područjima, pošteđenim od naseljavanja novoga istočnjačkog sloja, uspjelo se zbog toga sačuvati ime Hrvat, koje je u Dalmaciji postalo jedan od elemenata etnogeneze hrvatskog naroda tijekom IX. stoljeća.

Riassunto

Su alcuni problemi dell'etnogenesi Croata

Per verificare l'attendibilità delle notizie sui Croati, contenute nel De administrando imperio (= DAI) e in altre opere di Costantino Porfirogenito, nel presente saggio si analizzano dapprima le notizie sugli Ungari tramandateci dallo stesso autore e da suo padre Leone VI, nell'opera Tactica. Si arriva alla conclusione che le notizie della Tactica sono attendibili, mentre al contrario, quelle di Costantino non sono altro che la tradizione magiara che a malapena ricordava alcuni fatti storici mescolati a leggende (benché fossero passati appena 50 anni dall'arrivo degli Ungari in Pannonia!). Inoltre la "tradizione" magiara tentava con racconti sul passato dimostrare la legittimità della dinastia di Arpad. Un po' più valore hanno i nomi delle tribù magiare, ma anche qui si deve essere molto circospetti. In ogni caso, l'analisi delle notizie dimostra che l'elemento indigeno militare e civile della parte sud-orientale della Grande Moravia, che gli Ungari-conquistatori avevano trovato sul posto (gli Avari e gli Slavi), ebbe un ruolo importantissimo, forse decisivo, nell'etnogenesi del popolo magiario.

Si prosegue con l'analisi e la valutazione di alcune nuove teorie sull'etnogenesi del popolo croato. Prima di tutto si mettono in rilievo molti lati utili e corretti delle tesi e della "nuova scola austriaca" (Kronsteiner, Wolfram, Pohl - ai quali aderisce anche Budak) la quale sostiene che i Croati nello stato avaro non erano né tribù né popolo bensì uno strato sociale, cioè militi confinati, dislocati a cerchio intorno al centro del potere avaro. La "scuola austriaca" sottolinea che questi militi confinati non erano arrivati dalla "Croazia Bianca" (l'odierna Polonia). Dopo lo sfacelo dello stato avaro, questi militi, con l'aiuto delle schiere slave ei erano liberati dal giogo avaro e nel secolo IX, dapprima nell'odierna Lica e poi in Dalmazia, avevano contribuito alla formazione del popolo croato.

Si accenna anche alle tesi basilari dell'autore, espone nel 1977 e sviluppate in varie opere successive fino al 1994. Secondo l'autore, l'analisi approfondita dei cap. 30 e 31 del DAI dimostra che i Croati erano arrivati in Dalmazia verso la fine del secolo VIII. La correttezza storica di questa tesi dipende dall'attendibilità delle notizie di Costantino, verso le quali, però, l'autore esprime molte riserve.

Infine, l'autore espone la teoria di O. Pritsak, il quale sostiene che i Croati non erano che uno stretto gruppo di famiglie, un clan carismatico di commercianti di provenienza iraniana, il quale si era aggregato ai clan militari turchi, cioè agli Avari. Questi "Croati"-commercianti si insediarono sulle vie commerciali dello stato avaro. L'autore critica la tesi di Pritsak, soprattutto in relazione ai Croati dalmati che si erano insediati nel retroterra delle città dalmate, cioè nella regione per la quale non passano le vie commerciali di una certa importanza.

L'autore prende in esame l'etimologia dei nomi dei leggendari fratelli e sorelle che secondo il cap. 30 del DAI hanno condotto i Croati nella Dalmazia e aderisce alla tesi di Mikkola che questi nomi, soprattutto quelli di Tuga e Vuga, siano di origine turca. Anche i titoli ban e župan sono secondo molti esperti, p. es. Moravcsik, di origine

turca (o turco-bulgara). Il turcologo Tietze poi, collega il nome Croato con quello di Cuvrat, fondatore della Grande Bulgaria.

Tenendo conto del legame dei nomi e titoli croati con quelli turchi o turco-bulgari e dell'indubbio legame etimologico del nome Cuvrat (secondo Teofano *Κροβατος*, secondo Anastasio *Crobatus*) con il nome Croato (*Χροβάτοι*), l'autore, discutendo con altre teorie differenti, esegue un'ampia analisi e arriva alle seguenti conclusioni:

1) La Grande Bulgaria si estendeva dal fiume Bug fino al Don,

2) L'azione di Cuvrat, fondatore della Grande Bulgaria, durante la quale avvenne l'espulsione dei presidi avari, deve essere datata con gli anni trenta del secolo VII. La sua morte deve essere collocata prima dell'anno 668,

3) Le nuove analisi dei reperti archeologici avari dimostrano, secondo l'autore, che tra il Primo ed il Secondo caganato avaro si dovrebbe inserire un periodo di transizione che va all'incirca dal 630 al 675, cioè proprio il periodo dell'esistenza della Grande Bulgaria,

4) Le caratteristiche principali di questo periodo di transizione sono che

a. il potere supremo nello stato passa nel 630 ad una nuova dinastia,

b. per questo periodo i reperti archeologici sono incomparabilmente più ricchi che per il Primo e il Secondo caganato,

c. anche l'unica tomba di un cagano avaro appartiene a questo periodo,

d. i reperti archeologici dello strato più alto della società avara in tale periodo dimostrano un indubbio legame con i reperti di Malaja Pereščepina (vicino a Poltava) dove si trova la tomba di Cuvrat (o almeno un sito eretto in suo onore). Tra i nessi più importanti si mettono in rilievo i distintivi che designano il rango, specialmente le pseudofibbie,

5) La ricchezza dei reperti di questo periodo non permette più di parlare di decadenza dello stato e della società avara causata sia dalla dubbia "sconfitta clamorosa" sotto Costantinopoli nel 626. sia dalla lotta per il potere dopo il 630,

6) Dunque, è lecito supporre che Cuvrat, dopo aver liberato la Grande Bulgaria dall'egemonia avara, sia riuscito ad imporre allo stato avaro un cagano di sua scelta amichevolmente orientato non solo verso il suo protettore, ma anche verso Bisanzio, dato che tra Cuvrat e Bisanzio esistevano rapporti amichevoli molto stretti.

7) Lo strato dirigente dello stato avaro prese in quel periodo probabilmente in nome di "Crobati"- "Croati" in onore del suo grande protettore. Anche i militi confinari sovrapposti agli abitanti dei territori di confine si sentivano membri dello strato dirigente e perciò si chiamavano "Crobati"- "Croati".

Però dopo la morte di Cuvrat la Grande Bulgaria riconosce il potere dei Cazari e nello stato avaro affluisce da est un gran numero di nuovi immigrati i quali si insediano nel centro, dove perciò sparisce la denominazione "Crobati"- "Croati". Questi immigrati si insediano anche nei territori di confine - ciò è dimostrabile con reperti archeologici - ad eccezione di quelli dove vivevano i militi confinari, i "Croati". In questi territori, risparmiati dai nuovi immigrati, si è dunque potuto conservare in nome "Croato". In Dalmazia questo nome era, tra l'altro, un elemento dell'etnogenesi croata nel secolo IX.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

28

ZAGREB

1995.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Krčka ul. 1

tel.: 385 01 519 044 fax: 385 01 513 834

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo
znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku
kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobo-
đen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike
Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Ivo GOLDSTEIN

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
NJEMAČKI JEZIK:**
Marina DENONA-KRSNIK

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u siječnju 1996. godine